BREKKE SAGBRUK

Brekkesaga lå her ved Brekke gård, mellom Akerselva og Maridalsvannet. Vi vet at den eksisterte før 1619, men det har trolig vært sager ved Akerselva også langt tidligere. Tømmeret ble fløtet ned det vestre og østre Nordmarks-vassdraget til Maridalsvannet, hvor stokkene ble tatt opp fra Sagdammen. Det vestre vassdraget har sitt utspring i Ølja, sørvest for Mylla i Jevnaker kommune, og det østre har sitt utspring i Kalvsjøen, nordøst for Øyungen.

Trelasthandelen skjøt fart på 1500-tallet, og mot slutten av 1700-tallet var Norge blitt en betydelig trelasteksportør. Hoggingen førte til store inngrep i skogen, og sagbruksdriften ble mellom 1688 og 1860 sentralisert gjennom sagbruksprivilegiene. Målet var å hindre avskoging, men det sikret også borgerskapet kontroll over skogsrikdommene.

Da sagbruket på Brekke ble lagt ned i 1962, ble bruket omtalt som Oslos antakelig eldste industri-bedrift. Nedleggelsen betydde sluttstrek for fire hundre års sagbruksdrift ved Akerselva.

Husmannsplassen Brekkestranda lå tett ved Brekkesaga og ga husly for arbeidere ved bruket. Formennene på sagbruket bodde på plassen Grønvold, som ligger femti meter vest for utløpet av Maridalsvannet. På Grønvold er både bolig og driftsbygning bevart, mens husene på Brekkestranda ble revet i 1970-årene.

Foto: Otto Hansen, Byarkivet i Oslo

Brekke sagbruk ved sørenden av Maridalsvannet, 1954. Saga lå på den andre siden av elva for der du nå står. Den lå like til høyre for brua.

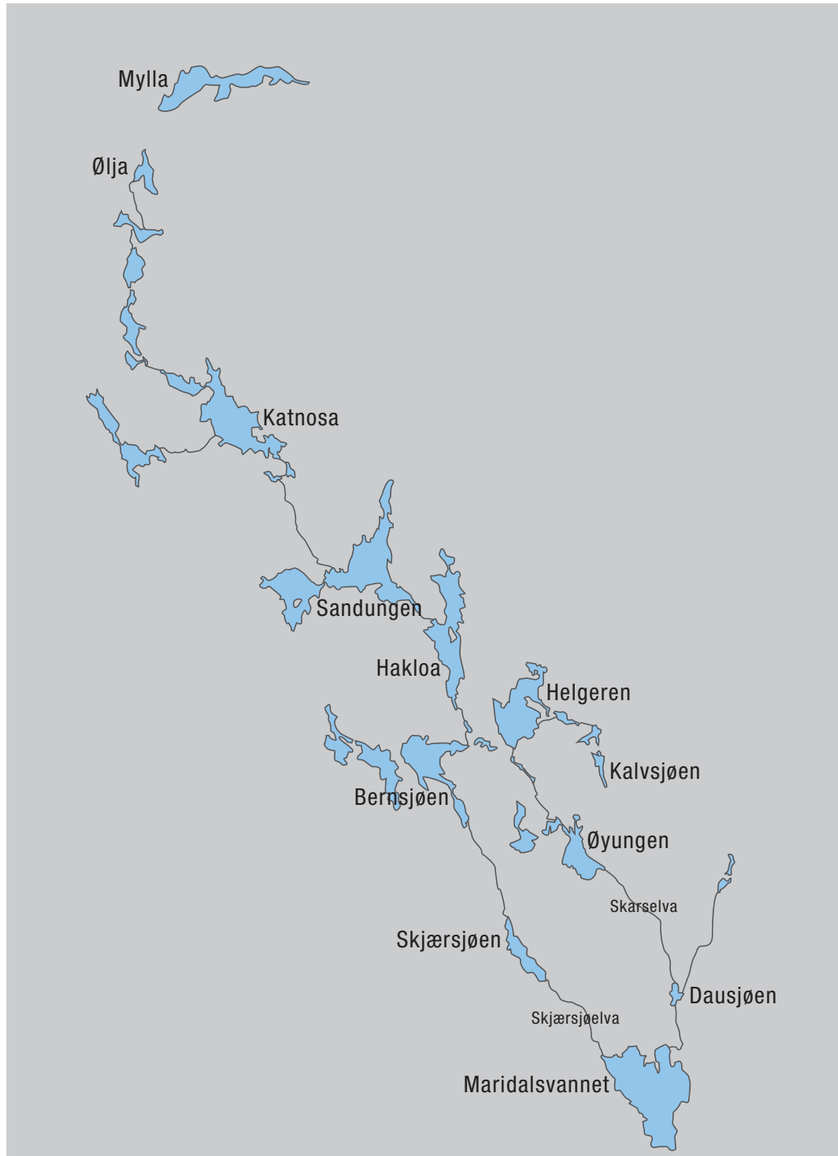

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Tømmeret ble fløtet ned det vestre og østre Nordmarksvassdraget. Det vestre vassdraget har sitt utspring i Ølja, sørvest for Mylla i Jevnaker kommune, og det østre har sitt utspring i Kalvsjøen, nordøst for Øyungen.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
RIKSANTIKVAREN
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

TANDBERG RADIOFABRIKK

Tandberg Radiofabrikk ble etablert i 1933 av sivilingeniør Vebjørn Tandberg (1904–78). Bedriften vokste raskt, og i 1952 flyttet Tandberg Radiofabrikk inn i fabrikkanlegget her på Brekke. Anlegget bestod av monteringshall og administrasjonsbygning, og i 1962 ble det oppført en nietasjes høyblokk.

Tandberg var en nyskapende leder som la vekt på å inspirere medarbeiderne og spre begeistring for oppgavene. Bedriften var tidlig ute med velferdsordninger innen sykelønn, arbeidstid og pensjon.

Plasseringen og utformingen av fabrikkanlegget på Brekke sprang ut av de samme tankene. Fabrikken ble lagt i naturskjønne omgivelser og er tegnet av arkitekt Thorleif Jensen, som både la vekt på natur og sosiale ideer i utformingen av bygningene. Arbeideren skulle behandles med like stor respekt som funksjonæren. Arbeidere, funksjonærer, kunder og andre besøkende fikk blant annet felles inngang, mens det store gavlvinduet i monteringshallen ga en praktfull utsikt over Maridalsvannet.

Tandberg satt som administrerende direktør til 1974, og under hans ledelse opparbeidet bedriften et internasjonalt ry for sine produkter. Tandberg Radiofabrikk overtok Radionette-selskapene i 1972. Bedriften gikk konkurs i 1978.

Foto: Original brosjyre i NTM Industrihistorisk Arkiv, Norsk Teknisk Museum

Reklame for Tandberg Radiofabrikks radio Huldra 6, som var i produksjon mellom 1961–62. Huldra var Tandbergs dyreste radio, og den første Huldramodellen ble produsert i 1934. I 1936 kom den første Sølvsuperradioen, og Huldra dannet sammen med Sølvsuper et viktig grunnlag for fabrikkens positive utvikling.

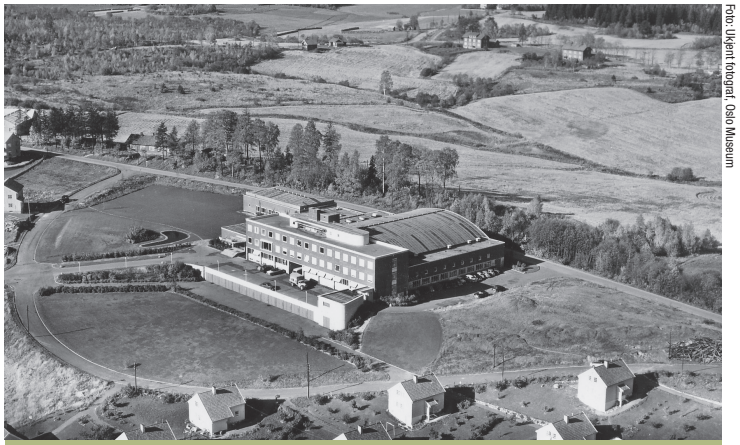

Foto: Ukjent fotograf, Oslo Museum

Tandberg Radiofabrikk med funksjonærboliger i forgrunnen og husmannsplassen Engelsrud i bakgrunnen, 1956. Bebyggelsen er i dag en annen, men monteringshallen står fortsatt og ses fra her du står nå.

Foto: Ukjent fotograf, Norsk Teknisk Museum

Interiør fra monteringshallen ved Tandberg Radiofabrikk, antakelig tatt en sommer 1950–70. Det store gavlvinduet i monteringshallen ga en praktfull utsikt over Maridalsvannet, og samtlige arbeidsplasser var ordnet slik at ingen satt med ryggen til utsikten.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

BREKKE GÅRD

Brekke er en av de eldste gårdene i Maridalen. Brekke, eller Brekka, betyr bratt bakke og ligger på lett dyrkbar morenejord. Både gårdsnavnet og plasseringen antyder at jorda ved Brekke kan ha vært dyrket langt tilbake i forhistorisk tid. Brekke nevnes første gang skriftlig i 1369 i forbindelse med salget av en part i Øvre Brekke. Gården ble kjøpt av kirken i 1501, og ved reformasjonen i 1536 ble den krongods. I 1663 kom gården i privat eie, og ble etter hvert del av Nordmarksgodset. Kjente eiere av Brekke har vært Johan Garmann, Peder Grøn og Peder Anker.

Fra 1600-tallet ble Brekke et viktig sted for industri og forretningsdrift.

Deler av Nordmarksgodset med Brekkesaga og Stangjernshammeren ble administrert fra Brekke gjennom forvalteren som bodde på gården. Hovedbygningen på gården er en pusset teglbygning, oppført i 1814 som «jaktslott» for Peder Anker.

Sagbruk, malmkjøring og trekullbrenning ga mange arbeidsplasser ved Brekke, og gården har hatt flere husmannsplasser. Engelsrud ligger nord for Brekkekrysset og har en liten stue og en driftsbygning fra før 1900. Grønvold ligger femti meter vest for utløpet av Maridalsvannet. Andre plasser var Brekkestranda, Lillestrand, Sagplassen, Sohnerstua, Nordre Korsvoll og Svensenga, men ingen av disse husene står i dag.

NORDMARKSGODSET

Nordmarksgodset utgjør i dag et skogområde på ca. 430 000 dekar, eid av konsernet Løvenskiold-Vækerø. Omkring 1810 hadde Nordmarksgodset ca. 2 600 ansatte og omfattet 550 000 dekar med tre jernverk, flere sagbruk, over 200 gårder og flere husmannsplasser.

Godset består historisk av tre deler: Sørkedalen og to nordmarksområder. Gårdene og skogene i Sørkedalen ble rundt midten av 1600-tallet samlet av rådmann Morten Lauritzen, og Bogstad ble en hovedgård for godset.

Peder Anker var den som samlet hele Nordmarka på én hånd. I 1773 overtok han Bogstad med tilhørende gårder og skoger (Sørkedalsgodset) fra broren Bernt Anker, i 1779 kjøpte han faren Christian Anchers del av Nordmarksgodset, og i 1804 kjøpte han kjøpmann Jens Hiorths del. Peder Anker kjøpte også Bærums Jernverk i 1791 og jernverkene i Hakadal og Moss i 1820. Godset har fulgt samme familie i hele 13 generasjoner, og etterkommerne Løvenskiold sitter fortsatt som eiere.

Foto: Ukjent fotograf, Oslo Museum

Storgården Brekke med hovedbygningens bakside til høyre i bildet, ca. 1920. Bygningen ble tegnet av arkitekt J. S. Løser. Den ble siden ombygget til firemannsbolig i 1952 og er i dag et sameie med adresse Kjelsåsveien 186. Bygningens forside og hovedinngang sees på den andre siden av veien fra her du nå står.

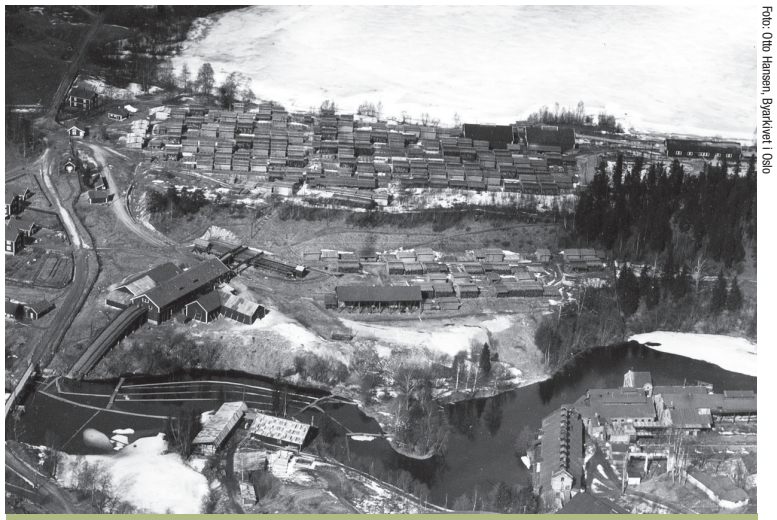

Foto: Otto Hansen, Byarkivet i Oslo

Brekke sagbruk ved Maridalsvannet, 1954.
Sagbruket ble administrert fra Brekke gjennom forvalteren som bodde på gården.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

Maridalen bygdetun. Foto: Øystein Søbye.

Kulturlandskap ved Maridalsvannet. Foto: Tor Øystein Olsen.

LANDSKAPS
VERNOMRÅDE

Gammel allé. Foto: Bjørn Rørslett/Samfoto.

Høy på hesjer. Foto: Jørn Areklett Omre/Samfoto.

MARIDALEN LANDSKAPSVERNOMRÅDE

Maridalen landskapsvernområde ble vernet ved kongelig resolusjon 31. august 2001. Området dekker et areal på ca 28.000 dekar.

Formålet med vernet er å bevare det vakre og egenartede natur- og kulturlandskapet i Maridalen som en helhet, med særpreg fra tidligere tiders jordbrukslandskap. Mange biologiske, geologiske og kulturhistoriske elementer bidrar til å gi området dets verdifulle karakter.

ET MANGFOLDIG KULTURLANDSKAP

I Maridalen dominerer det gamle kulturlandskapet, slik det har utviklet seg gjennom samspill mellom mennesker, husdyr og naturforhold. Mosaikken av skog, åker, eng og beitemark skaper en helhet i landskapet. På tross av nærheten til hovedstaden er området skånet for større utbygginger.

Kulturlandskapet i Maridalen danner en overgangssone mellom byen og skogområdene i marka. Mellomkollen naturreservat i nord er et variert og artsrikt barskogområde, mens Akerselva miljøpark i sør gir forbindelse helt ned til fjorden.

HISTORIE OG KULTURMINNER

De første menneskene i dalen var trolig jegere og samlere. Det ble tidlig fast bosetting her. En bygdeborg fra eldre jernalder finnes mellom Maridalsvannet og Gryta, og gårdene Skjerven og Sander er med sikkerhet fra før vikingtiden.

I middelalderen het området Margretendal. Ruinene av Margaretakirken er det best kjente kulturminnet i dalen, og benyttes jevnlig til kulturelle arrangementer. Kirken ble trolig oppført rundt 1250 og var viet til Sankta Margareta.

Spor etter stangjernshammeren ved Hammeren, fløtningsanleggene ved Skjærsjøelva og Skarselva, og krutthuset på Skar, viser tidligere tiders bruk av dalen. Husmannsplassmiljøet i Neskroken er et av de best bevarte kulturminnemiljøene i Maridalen

VERDIFULLE NATURELEMENTER

Gamle slåttemarker og naturbeitemarker er sjeldne og artsrike naturtyper. Kulturbetingete plante- og dyrearter er avhengige av at områdene holdes i hevd. Slåttemark fra Hammeren til Maridalen kirke skjøttes fortsatt på tradisjonelt vis.

Tidligere ble lauv, ris og skav høstet til husdyrfôr, og trærne ble beskåret for å få en høy produksjon av unge kvister. Restaurering og rehabilitering av slike styvingstrær blir gjennomført i området sør for Kirkeby.

Alléer langs gårdsveier og gamle ferdselsveier har ofte fått stå i fred over lang tid. Også frittstående enkelttrær er viktige landskapselementer, slik som kongeeikene ved Nes gård. Gamle trær gir levevilkår for mange organismegrupper, bl.a. spesialiserte arter av sopp og insekter.

Ulik høsting og beitebruk ga glidende overganger mellom kulturmarkstypene, og mellom innmark og utmark. Slike randsoner har stor betydning som leveområder for en del lys- og varmekrevende planter, og for opplevelsen av landskapet.

I Maridalen vokser flere planter som står på den nasjonale rødlista over sjeldne og truede arter, bl.a. solblom, vasstelg, flytegro og rognasal.

Du er velkommen til å besøke landskapsvernområdet. På stiene gjennom Maridalen kan du se og oppleve landskapet og kulturminnene.

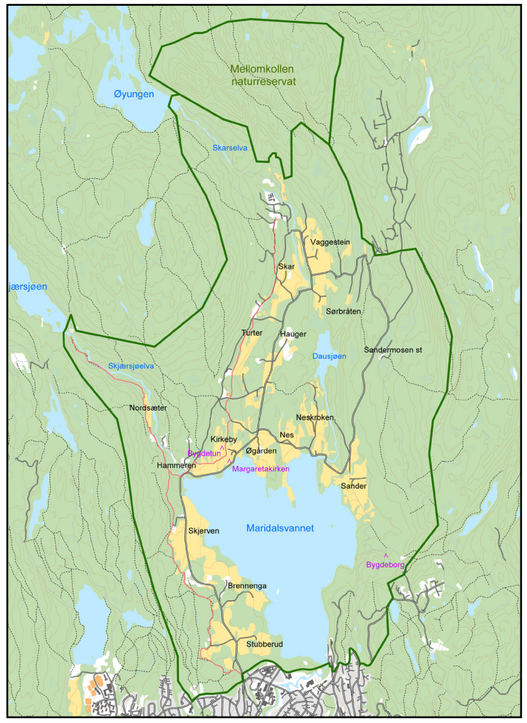

Over: Margaretakirken. Foto: Jørn Areklett Omre/Samfoto.

Venstre: Kongeeikene. Foto: Bård Bredesen/ Naturarkivet.no.

Midten: Solblom. Foto: Jon A. Markussen.

Til høyre: Løveng med styvingstrær. Foto: Tor Øystein Olsen.

BESTEMMELSER FOR FERDSEL

- ► Bruk av området i forbindelse med friluftsliv må følge retningslinjene i allemannsretten i friluftsloven.
- ► All ferdsel må foregå hensynsfullt i terrenget. Ferdsel er ikke tillatt på innmark om sommeren.
- ► Kast ikke søppel, og hold hunden i bånd i båndtvangtiden.
- ► Det er ferdselsrestriksjoner rundt Maridalsvannet (drikkevannskilde for Oslo).
- ► Alle inngrep som kan endre naturmiljøet eller landskapets karakter, er forbudt. Hensetting av campingvogn o.l. er ikke tillatt.
- ► Skogsdrift etter godkjent plan og jordbruksdrift på eksisterende dyrkede arealer er tillatt.

Opplysninger om forvaltningen av landskapsvernområdet:
Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Miljøvernavdelingen
Postboks 8111 Dep., 0032 Oslo.
Tlf.: 22 00 35 00. Internett: www.fylkesmannen.no

Mer informasjon om Maridalen finner du på www.maridalensvenner.no

Utgitt av Fylkesmannen i Oslo og Akershus 2007
Formgivning og foto i midten, øverste rad: Photographica, Øystein Søbye/www.norsknatur.no

STUBBERUD, PØLEN, BEKKEN OG STUBBERUDBRÅTEN

Stubberud gård lå her i enden av alleen. Gården ble kjøpt av grev Hermann Wedel-Jarlsberg og lagt under Brekke en gang på 1800-tallet. Stedet var opprinnelig husmannsplass under Søndre Tåsen gård. Våningshuset på Stubberud ble revet like etter 1900, men det gamle fjøset sto helt til 1965.

I 1910 ble det bygget tre arbeiderboliger her, én på det gamle gårdstunet og to tett ved alleen som førte ned til Stubberud. Boligene huset arbeidere fra sagbruket på Brekke. Det bodde tolv familier og omtrent tretti mennesker i de tre husene, som ble revet i 1974. I dag er det bare stedsnavnet Stubberud som er igjen.

Husmannsplassen Stubberudbråten lå nord for Stubberud ut mot Maridalsvannet. I 1865 bodde det seks personer der. Stua ble revet omkring 1905.

Nærmere Maridalsveien finner vi stedsnavnet Bekken, som også stammer fra en gammel husmannsplass. Tåsenbekken, også kalt Bekken, var husmannsplass under Nordre Tåsen gård. Bekken var en liten stue på vestsiden av Maridalsveien ved nedkjørselen til Stubberud, og det var ikke mye jord som hørte til denne plassen. Bekken ble revet i 1965.

Pølen var også husmannsplass under Nordre Tåsen og lå omtrent hundre meter vest for Bekken. Her i det flate lendet har det nok ligget en pøl eller vanndam som har gitt stedet navn. Pølen var visstnok en ganske stor plass på i alt 120 mål jord. Stua ble revet før 1900, men grunnmuren står ennå. Låven ble stående helt til 1932.

Foto: Nerlien, Byantikvaren i Oslo

Husmannsplassen Bekken var en liten stue på vestsiden av Maridalsveien ved nedkjørselen til Stubberud. Bekken ble revet i 1965. Husmannsplassene skilte seg fra den øvrige gårdsbebyggelsen. De ble ofte ryddet i utkanten av gården, på dårligere jordsmonn, og husene var små.

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Her lå husmannsplassene Bekken, Pølen, Stubberud og Stubberudbråten. Fra 1910 lå det også tre arbeiderboliger ved Stubberud, én på det gamle gårdstunet og to tett ved alleen som førte ned til Stubberud. Ingen av husene står i dag

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

SKYTEBANEN VED JUTULENS FOTAVTRYKK

Nordre skytterlag hadde skytebane og restaurant ved sørenden av Langmyr ved Nordberg. Klubbhuset ble bygget i 1903 og ble også brukt av Korsvoll skiklubb. Huset var i mange år områdets møte- og festlokale, og i tillegg ble det oppført teaterforestillinger og revyer her. I 1939 brant anlegget ned, og etter krigen ble skytebanen flyttet til Maridalen. Pistolskytebanen lå i mange år på åsen nord for Øvre Vaggestein gård, før den ble flyttet hit.

Banen som ligger her ble innviet i 1949. Anlegget er todelt, med en 25-meters bane for pistolskyting og en 50-meters bane for pistol og salonggevær.

På et kart fra 1769 står navnet «Jutulfoten» på grensen mellom gårdene Tåsen og Brekke. En teori er at dette er fjellkløften hvor dagens pistolskytebane ligger. Kløften er skjult bak skytebanenes bygninger som du ser fra der du nå står. Kløften var opprinnelig dypere enn i dag. Den er fylt opp og planert i bunnen, dessuten er det tatt ut steinblokker i sidene. Tradisjonen forteller at her satte jutulen (trollet) sitt fotavtrykk i det han forkynte: «Hit og ikke lenger!», for å beskytte Maridalen mot all unaturlig virksomhet i all framtid.

Jutulfoten er markert med bokstaven C like nord for grensen mellom Brekke og Tåsen.

Utsnitt av Brauns kart fra 1769.

Foto av kolorert original på papir/lerret, Riksarkivet

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
RIKSANTIKVAREN
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

KASTEGRAVENE VED SVENSKEMUREN

Svenskemuren skal være bygget av svenske krigsfanger fra Napoeleonskrigene tidlig på 1800-tallet.

Tett ved Svenskemuren, vest for skytebanen, ligger Kastegravene. Dette er ikke graver i ordets rette forstand, men et såkalt varp eller kast. Varp er røyser av småstein eller hauger av kvister ved gamle ferdselsveier, som den som gikk forbi, kastet stein eller kvist på. Slik kunne man verne seg mot «farlige» steder, eller man kunne sikre seg hell og lykke på veien.

Ved Kastegravene her ved Svenskemuren er det skikk og bruk å kaste en kvist eller pinne for den som går forbi.

Tradisjonen forteller at det ble begått et drap her. En kvinne skal ha drept sitt nyfødte barn, for siden selv å bli dømt til henging. Det var tidligere stor skam å føde barn utenfor ekteskap, og en ugift mor hadde dårlige framtidsutsikter.
Det hendte derfor at uønskete svangerskap fikk en slik dramatisk utgang. Andre mener at kastegravene er til minne over to svensker som døde i slåsskamp under byggingen av Svenskemuren.

NAPOLEONSKRIGENE OG DANMARK-NORGE

Napoleonskrigene betegner den mer eller mindre sammenhengende krigstilstanden som rådde mellom de europeiske stormaktene i perioden fra omkring 1800 til Napoleons endelige nederlag i 1815. Kampen sto i hovedsak mellom Frankrike på den ene siden og Storbritannia, Preussen, Østerrike og Russland på den andre.
Danmark-Norge forsøkte å holde seg nøytrale. Storbritannia ville imidlertid hindre at den dansk-norske flåten falt i franske hender, og bombarderte i 1807 København og bortførte den dansk-norske flåten. Dette førte til at Danmark-Norge erklærte Storbritannia krig og sluttet seg til fransk side. Den dansk-norske statens skjebne ble dermed knyttet til utfallet av krigene. Seiret koalisjonen mot Napoleon, var det trolig at Norge ville gå tapt for Danmark. Sverige fikk støtte for sitt krav om Norge mot å slutte seg til Napoleons motstandere, og ved Kielfreden den 14. januar 1814 ble Norge avstått til Sverige.

Foto: Fritz Holland, Oslo Museum

Svenskemuren, 1938. Muren avgrenset Nordberg gård utmark fra omkringliggende eiendommer.

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Svenskemuren har to grener, en østlig og en vestlig. Den østlige kan følges fra Carl Kjelsens vei og nordover forbi Grindasletta, skytebanen og Pølen til den østlige delen av Svartkulp. Den vestlige grenen går fra østsiden av Svartkulp, forbi Sogn gruve og forbi Kjærringmyra mot Nordberg kirke. Hvis du følger den lille stien ved siden av skiltet opp i skogen kan du se både Svenskemuren og Kastegravene. Ved Kastegravene står det et skilt, og litt lenger inn står det et skilt om Svenskemuren.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

HUSMANNSPLASSER

Ved Maridalsveien mellom nedkjørselen til Lille Brennenga og Låkeberget lå det flere små plasser. Musestua, Helgerud, Fyllingstua, Brendingseiet, Skrauperud og Salmakerstua var plasser under Brennenga, mens Hærkerud lå under Søndre Tåsen. Det er bare Salmakerstua som står i dag. Det er den vi ser ligge her ut mot Maridalsveien, og den eies i dag av Oslo kommune.

Husmannsvesenet kom som en følge av folkevekst kombinert med bøndenes behov for arbeidskraft på 1700- og 1800-tallet. Husmannsplassene var ikke selvstendige enheter, men alltid underlagt en gård. Husmennene på Østlandet utførte pliktarbeid for gården som leie for plassen. De hadde gjerne litt egen jord, men de fleste måtte ha en attåtnæring. Levekårene til husmannsfamiliene varierte, men mange var fattige.

Husmannsplassene skilte seg fra den øvrige gårds-bebyggelsen. De ble ofte ryddet i utkanten av gården, på dårligere jordsmonn, og husene var små.

I Maridalen var mange plasser direkte knyttet til skogsdrift og industri. Flere var engasjert ved sagbrukene, andre drev med kullbrenning og frakt til jernverkene vinterstid. Mange husmenn var håndverkere. Det finnes flere plasser med yrkesnavn etter skreddere, skomakere, møllere, teglbrennere og smeder her i dalen. Salmakerstua er en av disse håndverkerplassene.

Mange av husmannsplassene i Maridalen ble lagt ned mellom 1875 og 1900. De plassene som er bevart fram til vår tid, er enten blitt selvstendige bruk eller kommunale forpakterbruk.
Flere plasser ble i tillegg revet på 1970-tallet, som ledd i saneringsprosessen for å verne om Maridalsvannet som Oslos drikkevannskilde.

Foto: Anders B. Willse, Byarkivet i Oslo

Husmannsplass i Maridalen, 1903. Huset bestod vanligvis av to rom, en stue på ca. 15–30 kvadratmeter med et mindre rom ved siden av. Det viktigste rommet tjente som oppholdsrom, soverom og arbeidsrom. Siderommet kunne brukes som verksted, men kunne også innredes som finstue. De fleste husmennene hadde husdyr og hadde derfor også fjøs og løe for oppbevaring av korn og fôr.

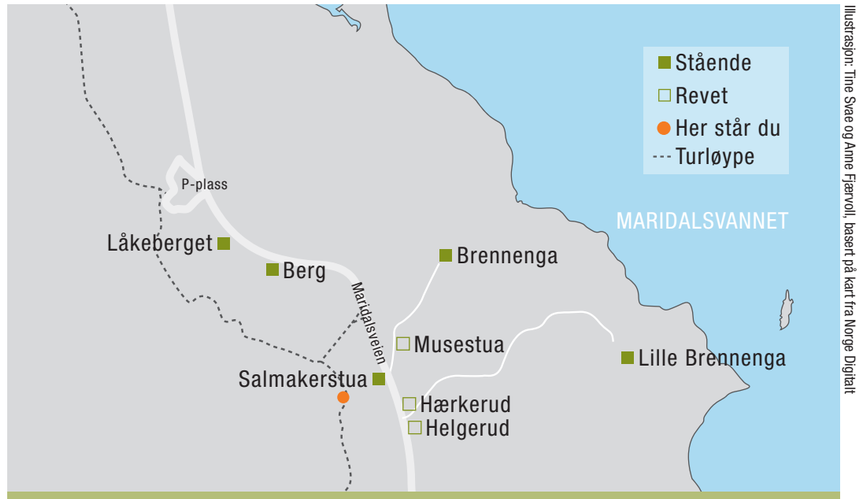

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

I tillegg til husmannsplassen Musestua skal også plassene Fyllingstua og Brendings-eiet ha ligget ved nedkjørselen til Brennenga. Plassen Skrauperud lå i skogen rett vest for Salmakerstua, som er den eneste plassen som fortsatt står i dag.
Hærkerud og Helgerud lå ut mot Maridalsveien ved nedkjørselen til Lille Brennenga.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

BRENNENGA

På grunn av Svartedaudens herjinger lå Maridalen øde mellom ca. 1350 og 1550. På 1600-tallet flyttet folk tilbake til dalen. Det var antakelig på denne tiden at Store Brennenga ble ryddet. Navnet Brennenga har bestemt form, slik nye gårder på denne tiden gjerne fikk, og det forteller oss at brenning ble brukt som ryddingsmetode.

Bråtebrann ble brukt både til nydyrking av områder som seinere ble dyrket på vanlig måte, og som bråtebruk i skog i tillegg til vanlig åkerbruk. I den næringsrike asken rett etter brenning sådde bøndene rug. Denne praksisen skal imidlertid ikke forveksles med det finske svedjebruket, som var en langt mer konsekvent og spesialisert form for svibruk.

Store Brennenga har vært eid av både kongen og kirken. Den tyske keiser Wilhelm II besøkte gården sommeren 1890, og fra dette besøket står det ennå en minnestein som eieren av Brennenga, Arne Thorstad, fikk laget. Steinen er grovt tilhogd, på framsiden er det hogd inn en keiserkrone, initialene W II og datoen 3.7.1890.

Lille Brennenga er skilt ut fra Nordre Tåsen gård. Jordstykkene Vesleengen, Kvilerjordet og Lillehagen ble til sammen gården Lille Brennenga. Hovedbygningen, som er i empirestil, står ennå.

Oslo kommune kjøpte begge Brennenga-gårdene i 1896–97 for å hindre forurensing av Maridalsvannet, og siden har forpaktere drevet dem.

DET FINSKE SVEDJEBRUKET

Det finske svedjebruket var et jordbruk konsekvent basert på veksling mellom sviing og brakklegging. Det kom til Norge med innvandrende finner på 1600-tallet. De slo seg særlig ned i grensetraktene mot Sverige som fikk navnet Finnskogen, men noen bosatte seg også i Nordmarka og enda lengre vest. Teknikken tok i bruk øde og lite produktive skogsområder. Området som ble svidd av, kunne dyrkes to år på rad før det måtte sås på nysvidd jord andre steder. Det var rug som ble dyrket på den svidde jorda. Svedjebruket var effektivt, men arealkrevende, og forsvant etter kort tid fordi skogen fikk økt verdi gjennom jernverksdrift og trelasthandel.

Foto: Byarkivet i Oslo

Stabburet på Store Brennenga fra omkring 1875 har en spesiell utsmykning, utført av Arne Thorstad, eier av gården i årene 1865–96. På de to kraftige dørstolpene sitter to hoder som skal være portretter av Thorstad og hans far. Øverst i gavlen sitter nok et hode som skal være portrett av Thorstads bror. Utenfor andre etasjes sylstokk er en frise med en løpende hund, som til venstre ender i halen og til høyre angripes av djevelen. Tidligere hadde stabburet et klokketårn, som nå er forsvunnet.

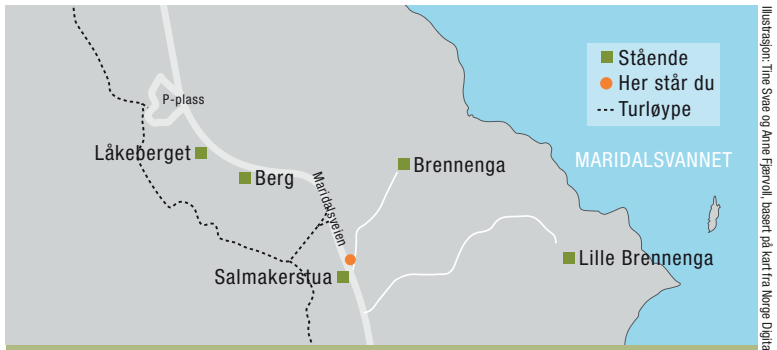

Illustrasjon: Tine Svae og Arne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Brennenga ble antakelgvis ryddet på 1600-tallet. Navnet forteller oss at brenning ble brukt som ryddingsmetode. Lille Brennenga er skilt ut fra Nordre Tåsen gård. Jordstykkene Vesleengen, Kvilerjordet og Lillehagen ble til sammen gården Lille Brennenga.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

LÅKEBERGET KAFÉ

Låkeberget kafé var populær både blant turgåere og de som ville ha noe å styrke seg på. Kafeen hadde ølrett og bakervarer, og gjestene ble servert i første etasje eller ute. Her kunne man nyte utsikten fra den innebygde glassverandaen eller fra uteplassen. Selve huset var fra begynnelsen av 1880-årene, men det er usikkert når man begynte servering her.

Låkeberget kafé ble drevet av søsknene Paul, Jossa og Ingeborg. Paul var en original. Han ble kalt «Plomma», antakeligvis fordi han hadde så stor og rød nese. Han kjørte rundt i en Buick personbil, var stor og sterk, glad i øl og dram, men når Bjølsengjengen lagde bråk på kafeen, hev han dem ut. Han var også baker og konditor og drev butikk i Brugata på Grønland.

Rundt midten av 1800-tallet og senere i århundret var det betydelig turisttrafikk og friluftsliv rundt Maridalsvannet. I dag er det bare bevart ruiner fra denne fasen av friluftslivets historie i Maridalen. Låkeberget kafé ble drevet til ca. 1962, og huset ble revet våren 1971.

FRILUFTSLIVET I MARIDALEN

På midten av 1700-tallet var det moderne for rike byborgere å tilbringe deler av året på gårder i landlige omgivelser. I en oversikt over eiendommer som ble brukt til dette, finner vi blant annet Brekke, Skjerven, Sander og Skar.

På 1800-tallet ble flere byfolk og kunstnere interessert i Maridalen. Peter Chr. Asbjørnsens «Kvernsagn» fra Brekke er kjent, og kunstnere som Edvard Munch har foreviget Kirkeby med kirkeruinene.

Fra midten av 1800-tallet tok flere del i friluftslivet, som fortsatt var forbeholdt overklassen. Det var fast båttrafikk på Maridalsvannet, og man kunne leie båt av arbeidere på Brekkesaga. Ruiner etter kafeer og brygger fra 1850 – 1900 forteller om denne fasen. I årene før 1920 ga lovfestet ferie og innføringen av åttetimersdagen folk flest mer fritid, og masse-friluftslivet utviklet seg. Bynære Maridalen ble et populært utfartsmål. Maridalsvannet ble imidlertid mindre tilgjengelig på grunn av strengere kvalitetskrav til drikkevannet utover på 1900-tallet.

Foto: Ukjent fotograf, Byarkivet i Oslo

Låkeberget kafé, ca. 1890.

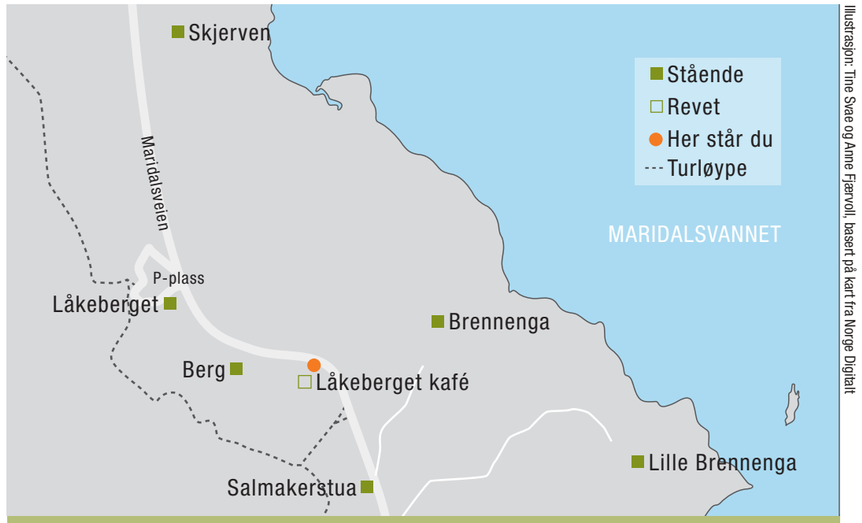

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Låkeberget kafé lå her ved Maridalsveien. Huset som var fra 1880-årene, ble revet våren 1971.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
RIKSANTIKVAREN
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

SKJERVENHAGEN, RESTAURERING AV BEITEMARK

Jordbunns- og klimaforhold gjør Maridalen bedre egnet for produksjon av fôr enn produksjon av korn, men av hensyn til Maridalsvannet som Oslos drikkevannskilde ble husdyrhold forbudt på de kommunale forpakterbrukene i 1967 og opphørte deretter gradvis også på de private gårdene. Det åpne beitelandskapet ble plantet til med gran eller grodde til som skog, og sammensetningen av åkrer, enger og beitemarker er ikke lenger den samme.

Enkelte områder er i dag restaurert, og Maridalen har fått tilbake et åpnere jordbrukslandskap. Området du ser inngjerdet på den andre siden av Maridalsveien, kalles Skjervenhagen og ble tilplantet med gran alt på 1940-tallet. Maridalens venner tok initiativ til restaurering av beitemarka, og Oslo kommune har felt og fjernet all gran fra området som skal beites av dyr fra Skjerven gård. Tilsvarende restaurering er også gjennomført ved Brennenga og Kirkeby.

Husdyr som bonden trengte i den daglige driften, gikk gjerne på inngjerdete beiter i nærheten av gården. Disse beitemarkene ble kalt havnehager eller hagemark. Havnehagene lå gjerne i skillet mellom den dyrka marka og skogen rundt, og du står nå foran en slik havnehage.

Foto: Petter Asbiksen, Oslo Museum

Maridalen ca. 1920. Før det ble forbudt med husdyrhold i 1967, var det vanlig å se kuer på beite i Maridalen.

Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum

Maridalen 1923, et åpent landskap. Bildet viser utsikten fra omtrent der du står nå.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

SKJERVEN GÅRD

Navnet Skjerven skal være sammensatt av skarv (naken fjellgrunn) og vin (slette) og tyder på at gården kan være fra slutten av eldre jernalder (500 f.Kr.–570 e.Kr.). Gårder med navn som ender på -vin, ble antakeligvis ryddet i løpet av de første fem til seks hundre årene e.Kr.

I jordebøkene fra 1577–81 er gården oppført som ødegård under Hovedøya kloster. Den var senere krongods inntil den i 1797 ble innlemmet i Nordmarksgodset. Da kjøpte Peder Anker, som senere ble Norges første statsminister, gården for å sikre produksjonen av trekull til Stangjernshammeren.

I 1923 ble Skjerven gård solgt til Kristiania kommune for å verne om Maridalsvannet som drikkevannskilde. Senere har forpaktere drevet stedet.

Jorda på vestsiden av Maridalsvannet og Skjærsjøelva tilhørte Skjerven gård. Ved Hammeren lå husmannsplassene Skjervenstua og Bruastua. Oppover langs elva lå plassene Bråten, Bakken, Stensrud, Sørseter, Nordseter, Ringjordet og Taraldsrud. Nordre Låkeberget var også husmannsplass under Skjerven. Du ser Skjerven gård ligge på den andre siden av Maridalsveien fra der du står.

SVARTEDAUDEN OG GJENRYDDING

Svartedauden var en pestepidemi som herjet i Europa på midten av 1300-tallet. Sykdommen kom til Norge sommeren 1349 og spredte seg raskt over hele landet. Man antar at mer enn halvparten av befolkningen i Norge døde.

På grunn av pesten ble hele 17 av 18 gårder i Maridalen liggende øde. Fra rundt 1350 til 1550 var det bare Brekke som hadde fast bosetning. Rundt 1550 ser det ut til at Skjerven ble gjenryddet. De fleste gårdene i Maridalen fulgte etter og ble tatt i bruk igjen utover på 1500- og 1600-tallet.

Nye gårdsnavn fikk gjerne bestemt form, og enkelte navn vitner om at brenning ble brukt som ryddingsmetode. Gården Brennenga tyder på dette sammen med flere husmanns-plasser som har -bråten i navnet. Husmannsplassene i Maridalen ble ryddet på 1700- og 1800-tallet, og de ble gjerne lagt på dårligere jordsmonn i utkanten av gården. Rud-gårdene i Maridalen ble aldri gjenryddet, men det kan være en sammenheng mellom nedlagte rud-gårder og enkelte husmannsplasser. Flere plasser har også rud i navnet.

DE FØRSTE GÅRDENE

Gårdsnavnet kan både fortelle om når gården ble ryddet og hvor i landskapet den ble plassert. Gårder med enkle naturnavn regnes blant de eldste. I Maridalen gjelder dette Brekke, Nes, Hauger, Turter, Skar og Vaggestein. De første gårdene ble ryddet på den beste og mest lettdrevne jorda, på morenerygger eller sandholdige høydedrag. Først i eldre jernalder (500 f.Kr.–570 e.Kr.) ble andre områder ryddet. Nye redskaper av jern, særlig plogen, gjorde det mulig å dyrke den tyngre leirjorda. Gårdsnavn som ender på -vin er antakeligvis fra denne perioden, og er representert med Sander og Skjerven. I vår tid har disse gårdene oftest endelser som -n, -er eller -in. Vin betyr naturlig eng, og med dette var nok den beste jorda ryddet i Maridalen.

I middelalderen (1030–1535) vokste befolkningen, og også dårligere jordsmonn ble tatt i bruk. Gårdene Astarud, Pøsorud, Rudstaden og Arnarud ble ryddet i denne perioden. Rud betyr rydding. Kirkeby ble sannsynligvis ryddet som prestegård for Margarethakirken i løpet av middelalderen.

Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum

Skjerven gård, Maridalen, 1940.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

KOLLBAKKENE

Oppe i åsen vest for Skjerven gård lå det tre hoppbakker, reist av idrettslaget Troll (fra 1945 Koll) i 1942 – 43. Dette var de egentlige Kollbakkene, som var i bruk fram til slutten av 1950-årene. Kollbakken ved Nordberg overtok da navnet. Det sies at det var Paul Pettersen på Ullevålseter som tok initiativet til Kollbakkene ved Skjerven.

Bakkene besto av Vesle-, Mellom- og Store-Koll. De to minste hadde naturlig tilløp, mens den store hadde stillas med hopp som kunne reguleres. Tidligere ble de tre bakkene kalt Jøssingbakkene.

Under krigen ble idrettsforeningene nazifisert, og store deler av idrettsfolket gikk til idrettsstreik. Men i all hemmelighet ble det avholdt illegale hopp- og skirenn, «jøssingrenn», og bakkene var et av de viktigste samlingsstedene for «jøssingskiløpere».

Mange unggutter fikk sin ilddåp i denne bakken. Her ble det arrangert både kretsrenn og landsrenn i 1940- og 1950-årene, og her møttes korsvollgutter, sogngutter, kjelsåsgutter og maridøler til sportslig dyst. Det var visstnok kongsberghopperen Arnold Kongsgård, kalt «Nolten», som hadde bakkerekorden på 52 meter i den store bakken.

JØSSING

Jøssing var et navn på nordmenn som var motstandere av den tyske okkupasjonsmakten og det fascistiske og senere nasjonalsosialistiske partiet Nasjonal Samling under andre verdenskrig. Navnet kommer fra Altmark-saken i Jøssingfjorden den 16. februar 1940, mens Norge enda var nøytralt. Et tysk hjelpefartøy, Altmark, kom inn i norsk sjøterritorium med rundt 300 britiske krigsfanger. Skipet fikk lov til å passere, men ble oppdaget av britene. Britene bordet Altmark i Jøssingfjorden og befridde fangene. Uttrykket jøssing ble brukt i Nasjonal Samlings avis Fritt Folk den 18. februar 1941. Nasjonal Samling søkte å popularisere uttrykket som et alminnelig økenavn på alle engelskvennlige i landet, for dermed å nøytralisere skjellsordet quisling som alt hadde fått hevd. Dette lyktes imidlertid ikke, da ordet straks ble et hedersnavn.

Foto: Helge Skappel, Byarkivet i Oslo

Kollbakkene ved Skjervenåsen i Maridalen, 1951. Bakkene besto av Vesle-, Mellom- og Store-Koll. De to minste hadde naturlig tilløp, mens den store hadde stillas med hopp som kunne reguleres.

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Kollbakkene lå oppe i åsen vest for Skjerven.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

SKJERVENSAGA

Sagbruksdriften i Norge var mellom 1688 og 1860 begrenset gjennom sagbruksprivilegiene. Målet var å hindre avskoging, men privilegiene sikret også overklassen kontroll over skogsrikdommene. Det var imidlertid produksjonen av trekull som krevde mest virke. Etter 1860 var behovet for trekull sterkt synkende fordi mange jernverk ble lagt ned. Samtidig ble sagbruksprivilegiene opphevet, og en ny epoke begynte for sagbruksnæringen.

Mange sager ble bygget, og disse var ofte mobile med damp som drivkraft. Tilgangen på vannkraft bestemte ikke lenger sagbrukenes plassering.

I 1923 bygde Oslo skogvesen Skjerven sag som følge av behovet for en større sag i Maridalen. Den var drevet på damp og var i drift fram til vinteren 1954.

Det knytter seg en spesiell oppfatning til en av bygningene ved saga. Lagerbygningen skal etter sigende være Sangerhallen fra Jubileumsutstillingen på Frogner i 1914. Etter utstillingen ble bygningen først oppbevart på Akershus festning, men i 1926 skal den ha blitt flyttet hit til Skjerven sag og brukt som lager og verksted. Lagerbygningen ligger vest for Maridalsveien, like nord for Skjerven gård, og brukes i dag av Friluftsetaten.

Det er vanskelig å forestille seg at lageret ved Skjervensaga er samme bygning som Sangerhallen. Det er nok mer sannsynlig at lagerbygningen enten er bygget opp av deler av Sangerhallen, eller at det er snakk om gjenbruk av et annet og mindre bygg fra utstillingen.

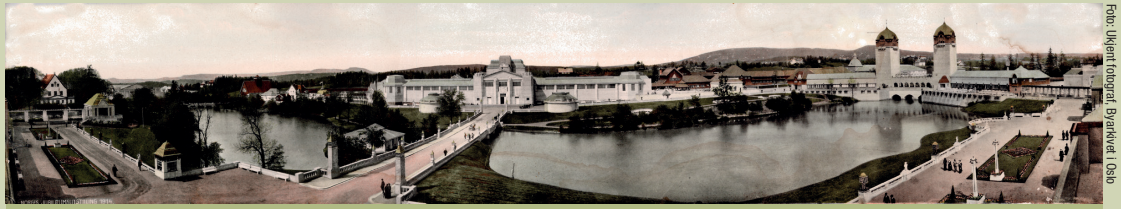

Foto: Ukjent fotograf, Byantikvar i Oslo

Jubileumsutstillingen på Frogner i 1914. Utstillingsbygningene ble revet før anleggelsen av Frognerparken og Vigelandsanlegget, med unntak av broen tegnet av arkitekt Henrik Bull.

Foto: Ukjent fotograf, Oslo Museum

I Sangerhallen foregikk den høytidlige åpningen av Jubileumsutstillingen på Frogner den 15. mai 1914. Både kongefamilie, landets ordførere, representanter for regjering, storting, presidentskap, høyesterett og Kristiania formannskap var til stede.

Foto: Byantikvaren i Oslo

Lagerhallen fra Skjervensaga. Bygningen ved Maridalsveien har lite til felles med Sangerhallen fra Jubilleumsutstillingen på Frogner i 1914.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

KULLMILER VED SKJERVENLANDET

Fra 1500-tallet vokste skogbruket frem som en lønnsom næring og førte til uthugging av skogen utover på 1700- og 1800-tallet. Både sagbrukene og produksjonen av trekull krevde store mengder trevirke, og det var brenningen av trekull som krevde mest tømmer.

Trekullet ble produsert i kullmiler, og kullet ble først og fremst brukt til brensel ved utvinning og bearbeiding av jern. På slutten av 1700-tallet og utover på 1800-tallet var det kullmiler mange steder i Nordmarka. Slik var det også i Maridalen.

Det er rimelig å anta at skogen i Maridalen var særlig uthogd i tiden da Stangjernshammeren (1793–1874) ved Skjærsjøelva var i drift. Anker- og Greveveien var viktige for frakt og ferdsel knyttet til jernverksdrifta. Veiene gikk gjennom dalen til henholdsvis Bærums Verk og Hakadals Verk. Etter at veiene ble anlagt omkring år 1800 ble de fleste kullmilene i Nordmarka lagt langs disse.

Kullbrenningen foregikk om høsten og vinteren av hensyn til skogbrannfaren. Milene lå alltid i nærheten av vann, og ilden måtte kontrolleres dag og natt. Ofte oppstod lekkasjer på toppen av mila, og det var et farefullt arbeid å tette disse. Det hendte at kullbrenneren falt gjennom og brant til døde.

Det er funnet spor etter kullmiler her ved Skjervenlandet, og langs Skjærsjøelva kan bøndene fortsatt pløye opp svart jord etter milene. Ved Hammeren bru lå husmannsplassen Brua. Her stod det en tid to stuer, Bruastua og Skjervenbrua. I Bruastua bodde det både kullmilebrennere og hammersmeder. I 1860 bodde Carl Vasset der med kone og to barn. Det sies at han døde da han falt ned i en kullmile i 1860. Husene ble revet rundt 1910–15. Bussene bruker i dag stedet de lå på som snuplass.

Foto: Buskerud Fylkesfotoarkiv

Kullmile i Buskerud, 1927. Veden ble ikke brent, men gjennomgikk en oppvarmingsprosess. Det meste av vanninholdet ble fjernet for at veden skulle oppnå høyere temperatur som brensel under utvinning og bearbeiding av jern.

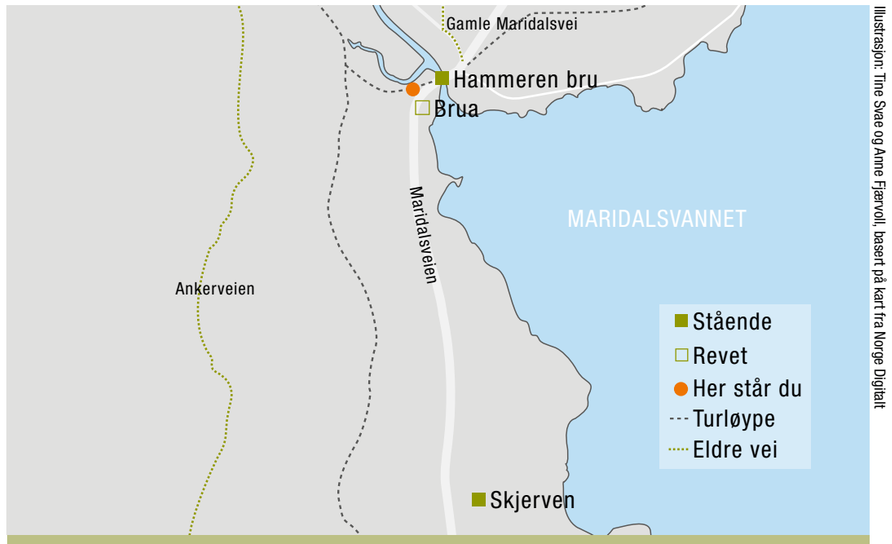

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Det er funnet sport etter kullmiler ved Skjervenlandet. Ved Hammeren bru lå husmannsplassen Brua hvor det både bodde kullmilebrennere og hammersmeder.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

GRÅOR-HEGGESKOG

Her på vestsiden av Skjærsjøelva har vi et 9 dekar stort område med bevaringsverdig gråor-heggeskog. Vegetasjonsbildet forandrer seg kontinuerlig. Her har det tidligere vært mer åpent på grunn av beite, hogst eller tilsvarende. Gråor-heggeskog etablerer seg lett på denne typen områder. Over tid vil skogen få et stort innslag av gran. Vi ser allerede at det er en del grantrær innimellom løvtrærne og buskene. Dette er en typisk utvikling i gråor-heggeskogen. Denne utviklingen kalles for suksesjon.

Vegetasjonstypen gråor-heggeskog finner man på sedimenter langs bekker og elver på morene-jord. Dette er næringsrike jordsmonn, og floraen domineres av fuktighets- og næringskrevende arter. Vanlige arter her er hvitveis, gaukesyre, skogburkne, ormetelg, geittelg, mjørdurt og vendelrot. Skogtypen karakteriseres ved høy biologisk produksjon og et stort artsmangfold. Gråor-heggeskog er på høyden med tropiske regnskoger når det gjelder tetthet av fugler.

Gråor-heggeskog finnes over størstedelen av landet, men er mest utbredt på Østlandet, i midtre og indre fjordstrøk på Vestlandet og fra Midt-Norge til Vest-Finnmark. Svartor som er et noe hardere treslag og mer varmekrevende, erstatter gråor i kyst- og ytre fjordstrøk opp til Trøndelag.

Materiale av både grå- og svartor har en fin rødlig farge og er lett å bearbeide. Treslagene egner seg derfor til forskjellige typer interiør, som møbler, kjøkkeninnredninger, panel og gulv. Ubehandlet or ble tidligere brukt til både ytterkledning og takkledning fordi materialet er svært værbestandig og gir en fin gråfarge. I dag blir gråor ofte brukt til inventar i badstuer, siden treslaget på grunn av lav tetthet leder varme dårlig. Or kan videre brukes i musikkinstrumenter, til blyanter og skaft, og som emner for treskjæring og dreiing. Gråor er også mye brukt til ved. Under krigen ble gråor brukt til å drive forbrenningsmotorer. Denne veden ble kalt «generatorknott». Gråor har også stor betydning som erosjonsvern, særlig i leirjordsområder.

Foto: Fylkesmannen i Oslo og Akershus

Gråor-heggeskog.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

SVINGEN OG BLÅSÅS

Da Stangjernshammeren ble anlagt på slutten av 1700-tallet, ble det behov for boliger til de ansatte og deres familier. Anker-familien forpaktet halvparten av Kirkeby gård for å kunne sette opp boliger og andre bygninger knyttet til virksomheten.

Blåsås ble bygget for hammersmedene ved Stangjernshammeren, og Svingen som opprinnelig var husmannsplass under Kirkeby, ble nå også en hammersmedplass. I 1865 bodde det 22 personer i Svingen. Husene på plassen ble revet omkring 1900, samtidig som dagens bygninger ble oppført. Det er husene du ser foran deg her på høyre side av Gamle Maridalsvei.

Ankerveien ble bygget fra Bærums Verk på 1790-tallet, og på 1820-tallet ble Greveveien anlagt som en forlengelse videre til Hakadals Verk. Disse sikret rask transport gjennom dalen. Her ble det transportert både trekull til Nordmarks-godsets ulike jernverk og råjern for bearbeiding ved Stangjernshammeren.

Husmannsplassen Brua lå ved Skjærsjøelvas utløp. Her var det kaffe og mat å få kjøpt for de som dro langs veien. Bruastua var den første hvileplassen etter Kristiania, og Bomstua ved Greveveien var den siste for hakadøler og hadelendinger før de tok veien hjem over skogen.

Brua var husmannsplass under Skjerven, og den eldste stua skal ha blitt oppført i 1797. Senere stod det to stuer her, Bruastua og Skjervenbrua. I 1818 bodde hammersmedsvenn, og senere mester, Anders Nilsen på Bruastua. I 1860 bodde Carl Vasset der med kone og to barn. Det sies at han døde da han falt ned i en kullmile i 1860, og den gamle plassen skal ha blitt revet like etter. I den nye Bruastua skal det ha bodd både husmenn og hammersmeder med familier. Husene på Brua ble revet rundt 1910–15. Bussene bruker i dag stedet de lå på som snuplass.

Foto: Byantikvaren i Oslo

Hammersmedplassen Blåsås, 1962.

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Hammersmedplassene Svingen og Blåsås. På kartet sees også deler av Ankerveien og Gamle Maridalsvei.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

KULTURLANDSKAPET I MARIDALEN

Omgivelsene i Maridalen er formet gjennom menneskelig bruk over lang tid. Et slikt menneske-påvirket landskap kaller vi gjerne et kulturlandskap.

I yngre steinalder da menneskene så smått tok til med husdyrhold og korndyrking, ble påvirkningen av vegetasjonen sterkere. Bruken endret landskapet, og det ble skapt kulturpåvirkete og kulturbetingede plantesamfunn, som vi kaller kulturmarker. Vi vet at kulturlandskapet i Maridalen har en lang historie, og flere gårdsnavn tyder på at jorda i Maridalen har vært dyrket helt fra denne første jordbrukstiden.

Husdyra beitet fram en mer lysåpen skog enn vi har i dag. Gjødsel fra beitedyra bedret vekstvilkårene for flere planter, og mange spredde seg gjennom frø som fulgte dyra. Blader fra løvtrærne var også viktig som fôr. Høsting av løv kalles lauving, og treets greiner ble gjerne beskåret med noen års mellomrom. Denne beskjæringen kalles styving og gjorde trærne korte og lette å høste av. Det ble styvet og lauvet nær gården og i skogen.

Nærmere gården hadde bonden åkre og slåtteenger. I tillegg var det vanlig med utslåtter, som ble ryddet og gjerdet inn i skogsområdene. Tømmer ble flittig høstet til ved og virke. Hogsten ble intensivert med skogbruket utover på 1500-tallet.

Gjennom hogst, rydding, lauving, beiting og slått har menneskene ikke bare formet et mosaikkpreget og lysåpent landskap, men også utvidet leveområdene til mange viltvoksende arter. Flere arter har tilpasset seg så godt at de er blitt avhengige av de kultur-påvirkede omgivelsene for å overleve. Disse plante-artene har i sin tur skapt nye betingelser for mange insekter og dyr. Vern av biologisk mangfold forutsetter derfor ikke bare vern av uberørt natur, men også at vi vedlikeholder kulturmarkene.

I dag er Maridalen et jord- og skogbruksmiljø som er noe preget av gjengroing. Av hensyn til Maridalsvannet som Oslos drikkevannskilde, ble antall husdyr sterkt redusert fra slutten av 1960-tallet, og mye av det åpne slåtte- og beitelandskapet har grodd igjen eller blitt plantet til med gran. Det er særlig den lysåpne skogen som har grodd igjen, nærmere gårdene holdes kulturlandskapet i større grad ved like.

Enkelte områder er i dag restaurert, og Maridalen har igjen fått et åpnere jordbrukslandskap. Maridalens venner utfører årlig slått fra Hammeren til kirkeruinen og videre til Maridalen kirke. I tillegg er styvingstrærne ved Kirkeby restaurert, og Maridalens venner har sammen med Oslo kommune bidratt til restaurering av beitemark ved Kirkeby og Skjerven.

I Maridalen er to vegetasjonsområder vurdert som nasjonalt verneverdige: et parti med edellauvskog ved Skar og Sørbråtemyra i nordenden av Dausjøen. Flere områder har rester etter gamle kulturmarks-typer. Disse ligger ved Kirkeby, Turter, Vaggestein, Nes, Sander, Neskroken og Sørbråten.

Foto: Wildenæs Flyveselskap Høiåe Skappel, Oslo byarkiv

Åpent kulturlandskap på nordsiden av Maridalsvannet, 1947. Skogen ligger som en ramme rundt det åpne eng- og åkerlandskapet. I dag er noe av området grodd igjen, men det gamle jordbrukslandskapet er i stor grad holdt ved like.

Foto: Byantikvaren i Oslo, 2012

Styvingstrær fra Løkeberg i Sørkedalen. Løkeberg omtales første gang i 1649 som plass under Lyse. Til venstre ser vi et styvingstre som ikke har vært styvet på lang tid. Greinene har skutt i været, og bladene henger ikke lenger i mannshøyde. Slik ser de fleste styvingstrær ut i dag. Til høyre ser vi et styvingstre hvor greinene nylig er blitt beskåret. Etter å ha stått uskjøttet i lang tid har styvingstreet fått tilbake sitt tidligere utseende. Den lave høyden og de korte greinene gjør bladene lette å høste. De korte styvingstrærne utgjør en del av det åpne jordbrukslandskapet.

Skog som er preget av denne bruken kalles styvingsskog eller høstingsskog. Høstingstrær kombinert med beitemark kalles hagemark, og kombinert med slåtteeng kalles det lauveng. Du står nå i en bjørkehage brukt til beite. Velholdte bjørkehager likner parkskoger med et spredt og lysåpent tresjikt. Langs kanten av jordet i hellingen framfor deg, kan du se en rekke restaurerte styvingstrær.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Oslo kommune
Byantikvaren
Maridalens Venner

STANGJERNSHAMMEREN

Stangjernshammeren var et anlegg for bearbeiding av råjern som ble anlagt av Peder Anker på slutten av 1700-tallet. Den var drevet av vannkraft fra Skjærsjøelva og var i drift mellom 1793 og 1874. Selve hammeren ble fraktet til Maridalen fra Bærums Verk. Råjernet ble bearbeidet dels ved hamring og dels ved oppvarming, til et smidig og mykt jern som smedene kunne arbeide videre med.

Råjernet ble fraktet inn fra masovnene ved Bærums Verk og etter hvert fra Hakadals Verk. Skogene i Nordmarka ga god tilgang på trekull. Av hensyn til driften og for å sikre produksjon av trekull ervervet Anker-familien Skjerven gård og forpaktet halvparten av Kirkeby gård. Skjerven skulle gi plass til kullmiler, mens hammer-anleggets bygninger ble reist på Kirkebys grunn.

Rundt Stangjernshammeren ble det bygd boliger som kunne huse ansatte med familier. Svingen og Blåsås var blant hammersmedplassene, og bestyreren på Stangjernshammeren bodde i huset kalt Hammeren.

Boligen Hammeren er oppført i 1850 og skulle senere bli forstmesterbolig for Løvenskiold-Vækerø. Her på Hammeren ble det etablert en planteskole med veksthus, og etter krigen ble det satt i gang planmessig produksjon og planting i skogen.

Ved Hammeren ligger også husmannsplassen Møllerstua nær bommen på Nordmarksveien. Nærmest bommen ligger den nye bomstua til Løvenskiold-Vækerø.

Illustrasjon: Tine Svæe og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Stangjernshammeren lå litt lengre opp i elva for der Hammeren kraftverk ligger i dag.

Foto: O. Værring, Oslo Museum

Stangjernshammeren ved Skjærsjøelva til høyre i bildet, ca. 1880. Her ble det produsert stangjern, og i en periode ble det også produsert spiker.

Nasjonalbiblioteket, Billedsamlingen

Råjernet ble smeltet og støpt ut i smistykker, som ble bearbeidet videre dels ved hamring og dels ved oppvarming. Stangjernshammer, J.J.G. Haas etter maleri av C.A. Lorentzen.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten
Løvenskiold

MARGARETAKIRKERUINEN

Margaretakirken ble antakeligvis oppført rundt 1250 som en liten enskipet kirke i stein. Veggene var dekket av hvit kalkpuss, noe som ga dem et annet uttrykk enn i dag. Den hvite kirken må ha skilt seg ut fra den øvrige bebyggelsen i dalen, som besto av gårdshus i tre. På denne tiden lå det ikke mer enn femten gårder her.

Kirken ble oppkalt etter den hellige Margareta fra Antiokia. Hun ble dømt til døden i år 307 fordi hun ikke ville gifte seg med den romerske landshøvdingen Olybrius. Som kristen mente Margareta det var riktig å leve ugift. Mens hun satt i fengsel, ba hun til Gud for alle gifte kvinner som var i nød, og hun ble derfor deres skytshelgen. Margareta har også gitt navn til selve dalen, som tidligere het Margaretadalen.

Kirken forfalt etter Svartedauden i 1350. I 1598 ble det bare holdt gudstjeneste tre ganger i året. Den siste gudstjenesten fant sted i 1643, og i 1815 omtales kirken for første gang som ruin.

Foto: Tor Øystein Olsen, Maridalens Venner

Det ble nylig laget en rekonstruksjon av Margaretakirken. Modellen viser hvordan kirken kan ha sett ut da den var ny. Det romanske stiluttrykket kunne henge igjen så sent som midten av 1200-tallet. I 2009 ble rekonstruksjonen satt opp som en liten utendørs-modell i bronse, på en stein, like ved kirkeruinen.

Etter arkitekt Gerhard Fischers restaurering på 1930-tallet er Margaretakirken i dag en godt bevart middelalderruin. Fischers restaurering skulle bringe muren tilbake til sin opprinnelige form. Ruinen ble sikret mot utrasing, og sporene av en potetkjeller som var bygget på grunnmuren i koret, ble fjernet. Korbueåpningen, deler av vestveggens portal, portalen i sørveggen og en del av veggen på motsatt side av denne ble rekonstruert. Ettersom Fischer fant tegl i kantene av portalbuene, konkluderte han med at kirken ikke kunne være bygget tidligere enn 1250, fordi teglstein ikke ble tatt i bruk i Oslo-området før dette tidspunktet.

KIRKEBY GÅRD

Kirkeby gård er sannsynligvis ryddet og bygget samtidig med Margaretakirken, og den har trolig vært prestegård for kirken. Vi kan i alle fall med sikkerhet si at gården har eksistert før 1350. Gården lå øde etter Svartedauden, og skriftlige kilder forteller om gjenoppbyggingen.

Margaretakirkeruinen ble et yndet motiv for kunstnere på 1800-tallet, og gårdens nærhet til ruinene gjør at vi vet mer om Kirkebys utseende på denne tiden enn om de andre gårdene i dalen. Gårdstunet hadde samme form som i dag. Det var et tun av en firkantet og nokså lukket type.

Ved begynnelsen av 1800-tallet ble halve Kirkeby bortforpaktet til Anker-familien i forbindelse med etableringen av Stangjernshammeren ved Skjærsjøelva, og i 1846 ble gården solgt til daværende eier av Nordmarksgodset. På skjøtet fulgte en heftelse som sikret kirkeruinene mot inngrep. Kirkeby ble kjøpt av Oslo kommune i 1913, og senere har forpaktere stått for driften.

Trykk: Oslo Museum

Margaretakirkeruinen. Trykk av Andreas Flinch. På 1800-tallet økte interessen for Norges stolte middelalder. Man hadde blikk for ruinen som symbol på menneskets forgjengelighet i et mektig romantisk naturlandskap.

Foto: Byarkivet i Oslo

Olsokgudstjeneste i ruinen i 1930.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

JORDBRUKSLANDSKAPET VED KIRKEBY

Landskapet i Maridalen har tidligere vært mer åpent på grunn av jord- og skogbruk. Tømmer ble flittig hugget til trekullbrenning og sagverk, og i utmarka beitet husdyra fram en åpnere skog enn i dag. På gården dyrket bonden jorda, og dyrene han trengte i den daglige driften, gikk gjerne på beite i inngjerdete områder i nærheten av gårdstunet. Disse ble kalt havnehager eller hagemark, og du står nå foran en slik havnehage.

Blader fra løvtrærne utgjorde også viktig føde for dyra, særlig for sau og hest. Høsting av blader kalles lauving, og treets greiner ble gjerne beskåret med noen års mellomrom. Denne beskjæringen kalles styving og gjorde trærne korte med mange små greiner det var lett å høste av. Det var gjerne ask, osp, selje, alm og bjørk som ble styvet, og det ble både styvet og lauvet nær gården som i skogen. Ved Kirkeby ble løv brukt som fôr helt fram til 1960, og i dag står det fremdeles en gammel lauveng her.

Av hensyn til Maridalsvannet som Oslos drikkevannskilde, ble husdyrhold forbudt på de kommunale forpakterbrukene i 1967 og opphørte deretter gradvis også på de private gårdene. Det åpne slåtte- og beitelandskapet grodde til eller ble plantet til med gran.

Enkelte områder er i dag restaurert, og Maridalen har igjen fått et åpnere jordbrukslandskap. Maridalens venner utfører årlig slått fra Hammeren til kirkeruinen og videre til Maridalen kirke. I tilegg er lauvengen ved Kirkeby restaurert, og Maridalens venner har sammen med Oslo kommune bidratt til restaurering av havnehagen her ved Kirkeby.

Foto: Byarkivet i Oslo

Våronn på Kirkeby. Bonden trengte gjerne hesten i den daglige driften. Her er det overflaten på jordet som jevnes etter pløying.

Illustrasjon: Tine Svae og Arne Fjørvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Maridalens venner utfører årlig slått fra Hammeren til kirkeruinen og videre til Maridalen kirke.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

SKAR KRUTTVERK

Krutt har vært brukt i Norden siden slutten av 1300-tallet. Mange av de første kruttverkene var små og private, og utover på 1500-tallet ble flere mektige jordeiere i Aker engasjert i krutt-industrien. Kruttet som ble produsert var imidlertid av varierende kvalitet, med flere ulykker som følge.

Kruttverket på Skar var opprinnelig privat og ble etablert her fordi Skarselva kunne gi drivkraft til produksjonen. Driften startet opp i 1854. Forsvaret ønsket imidlertid å sikre både kvaliteten på kruttet og kruttforsyningene, og allerede i 1861 forpaktet de kruttverket. To år etter kjøpte Forsvaret Skar kruttverk.

Skar kruttverk produserte svartkrutt. Hoveddelen av produksjonen gikk til marinen, og kruttverket hadde på det meste over tyve mann i arbeid.

På slutten av 1800-tallet ønsket Forsvaret å ta i bruk nytt røyksvakt krutt. Kruttet inneholdt imidlertid nitroglyserin, og Kristiania kommune protesterte. For å verne om Maridalsvannet som byens drikkevannskilde, ble produksjonen flyttet til Raufoss. Produksjonen av svartkrutt opphørte ved Skar i 1898, og i dag finnes bare ruiner igjen av kruttverket.

Du står nå foran krutthuset som ble oppført i 1876 som kruttlager. Sprengningsfaren utelukket annen bebyggelse i nærheten. Bygningen ligger derfor for seg selv i skogen, omtrent en km sør for Skar leir. Krutthuset er fredet. Det er i privat eie og brukes i dag som kunstatelier.

KRUTTMØLLE

Ordet mølle fikk på 1700-tallet en utvidet betydning. Mølle ble brukt om alle anlegg for maskinell knusing, maling, hamring og pressing. Kruttverkene ble derfor gjerne kalt kruttmøller på denne tiden.

Etter at bestanddelene som skulle bli til svartkrutt var renset og veid, ble de blandet og pulverisert. Massen ble tilsatt vann og presset til en hard kake, som ble slått i stykker til korn. Kornene ble siktet og sortert etter ulik størrelse for minekrutt, kanonkrutt, geværkrutt, riflekrutt og melkrutt. Så ble kruttet polert, tørket, avstøvet og pakket i tønner.

De første møllene ble drevet med vannkraft eller vind, senere brukte man også dampkraft.

Foto: Ole Hansen Løken, Hedmarksmuseet

Skudd med svartkrutt, ca. 1890–1920. Svartkrutt bestod av salpeter, svovel og kull, og var en kruttype som lagde mye røyk.

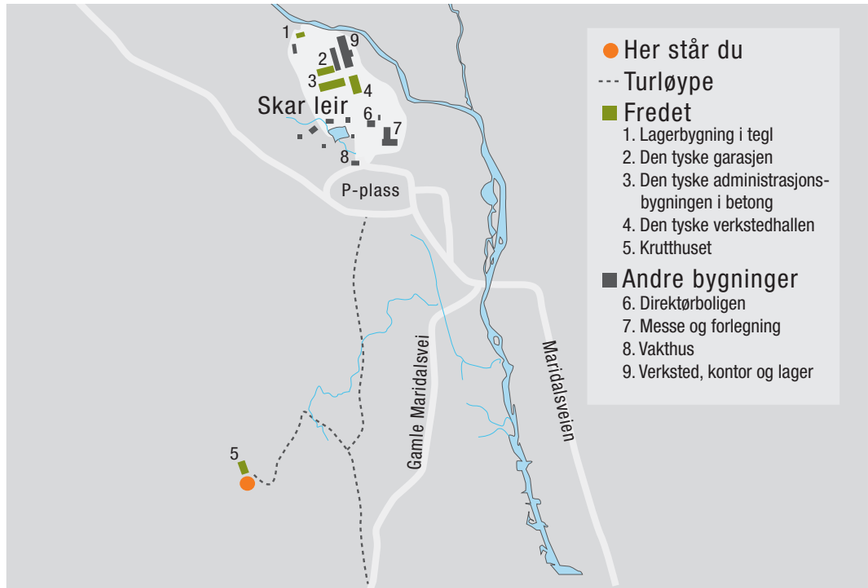

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Oversiktskart over Skar leir. Du står nå ved krutthuset som ble brukt som kruttlager. På grunn av sprengningsfaren ble bygget lagt ca. en km sør for militærleiren. Krutthuset har et lett tak tekket med zinkplater, som ville blåst lett av ved en eventuell eksplosjon. I dag er bygningen i privat eie og brukes som kunstatelier. Under andre verdenskrig (1940–45) brukte tyskerne Skar leir og oppførte flere bygninger.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Oslo kommune
Byantikvaren
Maridalens Venner

SKAR LEIR

Skar leir er et militæranlegg bygget opp rundt Skar kruttverk. Kruttverket var opprinnelig privat og ble etablert her fordi Skarselva kunne gi drivkraft til produksjonen. Driften startet opp i 1854, men allerede i 1861 ble kruttverket forpaktet av Forsvaret. Kruttet som ble produsert på denne tiden var av varierende kvalitet og førte ofte til ulykker. Forsvaret ønsket derfor å bli selvforsynt med et krutt de kunne stole på.

I 1863 kjøpte Forsvaret kruttverket med bygninger, 20 mål grunn og vannfall. Gjennom ytterligere kjøp i 1874 ble arealet utvidet til hele 217 mål.

Naturomgivelsene ble avgjørende for Forsvarets øvingsvirksomhet ved Skar, og helt fra 1875 besøkte artilleriets underoffiserskole Skar én gang i året.

Flere militære aktiviteter ble lagt hit. Blant annet etablerte man en skytebane for skyte- og sprengningsforsøk. Skar leir produserte messing- og kobberhylser til patroner, ladeapparater for patroner og revolverfutteraler. Det ble oppført et sadelmakerverksted og et eget børsemakerverksted hvor alle Forsvarets håndvåpen kunne lages.

På slutten av 1800-tallet ønsket Forsvaret å ta i bruk en ny røyksvak kruttype. Kruttet inneholdt imidlertid nitroglyserin, og Kristiania kommune protesterte. For å verne om Maridalsvannet som byens drikkevannskilde, ble produksjonen flyttet til Raufoss.

Etter nedleggelsen av kruttverket var Skar leir en stund uten militær virksomhet. I 1902 vurderte Kristiania kommune oppkjøp for å verne om Maridalsvannet. Fra 1905 ble Skar leid ut til Lindern pleiehjem for epileptiske, og fra 1910 brukte man Skar til ski- og sommerøvelser for militære skoler i Oslo-området. Fra 1930 ble stedet benyttet som øvingsplass for Forsvarets automobilkorps.

Under andre verdenskrig (1940–45) brukte tyskerne Skar leir. De videreutviklet anlegget, og oppførte bygninger for reparasjon og vedlikehold av tysk luftvernskyts. Etter krigen overtok Luftforsvaret det tyske materiellet og ble værende på Skar fram til 1985.

Skar leir var i Forsvarets eie helt fram til 2007 da anlegget ble kjøpt av Oslo kommune.

BYGNINGENE
De eldste bygningene er oppført på slutten av 1800-tallet. Den opprinnelige direktørboligen og noen mindre bolighus har bevart hovedform og detaljer i sveitserstil. Krutthuset, som på grunn av sprengningsfaren ble lagt en kilometer sør for Skar leir, og en lagerbygning i den øvre delen av leiren er oppført i tegl. Begge er fredet. Ruiner av selve kruttverket ligger på øst- og vestsiden av Skarselva.

De fleste bygningene i leirens sentrale område er verksteds- og lagerbygninger fra 1940- og 50-tallet. Tyskerne etterlot seg en garasje og en verkstedhall i tre, og en verksted- og administrasjonsbygning i pusset betong. De tre tyske bygningene er fredet. Ytterst få tyske verksted fra andre verdenskrig er bevart, og bygningene på Skar er derfor spesielt verneverdige. Verkstedhallen i tre er særlig interessant fordi den også har et godt bevart interiør.

Foto: Eiendoms- og byforvaltningsetaten, 2009

Oversiktsbilde over Skar leir. Den hvite direktørboligen ligger godt synlig nesten midt i bildet. Det hvite bygget bakenfor med store vindusflater er den tyske verkstedhallen. Midt i bildet, til venstre for verkstedhallen, ligger den tyske administrasjonsbygningen i pusset betong. Skjult bak administrasjonsbygget ligger den tyske garasjen og den godt bevarte lagerbygningen i tegl. De tre tyske bygningene og teglbygningen er fredet. I forgrunnen ligger et rødt vakthus, lengst til venstre et hvitt bolighus og lengst til høyre messe og forlegning.

Foto: Anders Beer Wilse, Norsk Folkemuseum

Skolegutter på skitur som har ankommet Skar leir, ca. 1912.

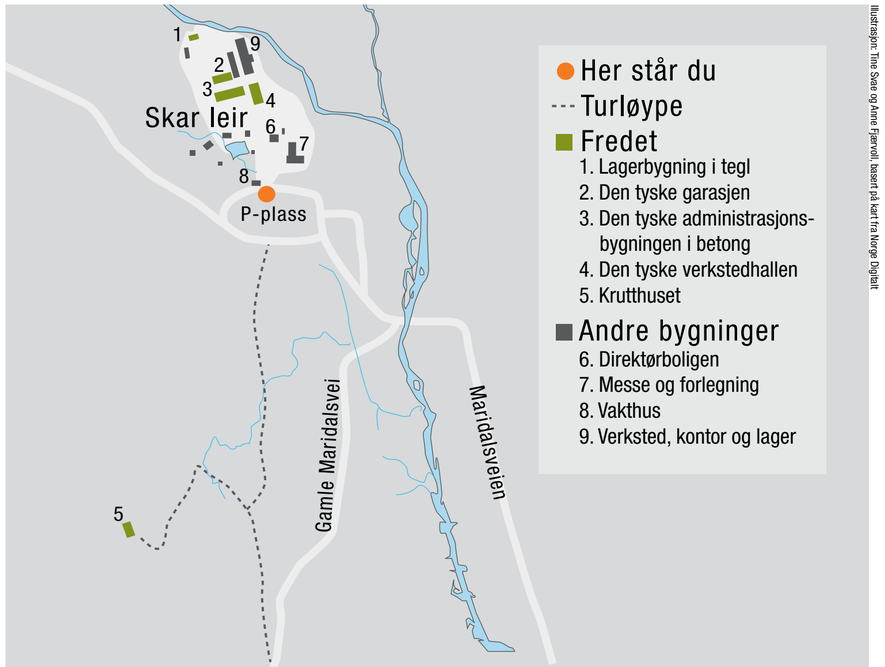

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Oversiktskart over Skar leir med de fem fredete bygningene. Du står nå ved inngangen til Skar leir. På den andre siden av parkeringsplassen mot sør, går en mindre skogsvei som fører ned til krutthuset. Krutthuset ble brukt som kruttlager. På grunn av sprengningsfaren ligger krutthuset for seg selv, omtrent en km sør for Skar leir. Krutthuset brukes i dag som kunstatelier.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
RIKSANTIKVARIEN
Oslo kommune
Byantikvaren
Maridalens Venner

NES GÅRD

Nes gård er en av de største og eldste gårdene i Maridalen. Det enkle naturnavnet antyder at gården kan ha vært dyrket langt tilbake i forhistorisk tid.

Nes nevnes første gang skriftlig på slutten av 1300-tallet. Gården var lenge delt mellom kirken og ulike private eiere, og ved reformasjonen i 1537 ble kirkens del til krongods. Hele gården var samlet en periode fra 1728–68 før den igjen ble delt mellom ulike eiere. Fra midten av 1800-tallet tilhørte deler av gården Nordmarksgodset. Kristiania kommune kjøpte hele gården i 1923 for å verne om Maridalsvannet som byens drikkevannskilde. Nes har siden vært drevet av forpaktere.

Hovedhuset på gården er preget av sveitserstilen, som kom til Norge i 1840-årene. Vi vet at huset sto her på den tiden. Henrik Wergeland skal ha oppholdt seg her i 1841 mens han skrev sin kjente Dalevise. Bygningen har antakeligvis en eldre kjerne som siden er ombygd i sveitserstil. Eventuelle bygningsundersøkelser kan i fremtiden fortelle oss mer om husets historie.

Foto: Ukjent fotograf, Byantikvaren i Oslo

Bolighuset har gjennomgått flere endringer. Huset er preget av sveitserstilen, men består antakeligvis av en eldre kjerne. Bygningen hadde i 1926 en lukket veranda som vist på bildet. Verandaen var nok opprinnelig åpen. En merkelig blanding av vindustyper gjør dette sannsynlig. Huset har alltid vært hvitmalt og ble i 1987 tilbakeført til sitt utseende fra 1940–50.

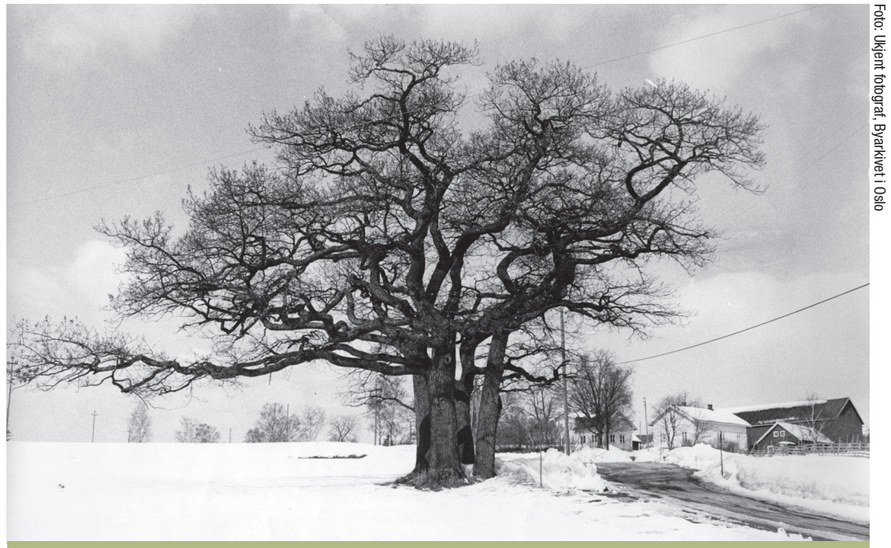

Foto: Ukjent fotograf, Byarkivet i Oslo

Greveveien snodde seg før gjennom tunet på Nes, men går nå foran hagen. Nede på jordet mot øst står de fire kongeeikene, hvor sagnet sier at det ligger en konge begravet.

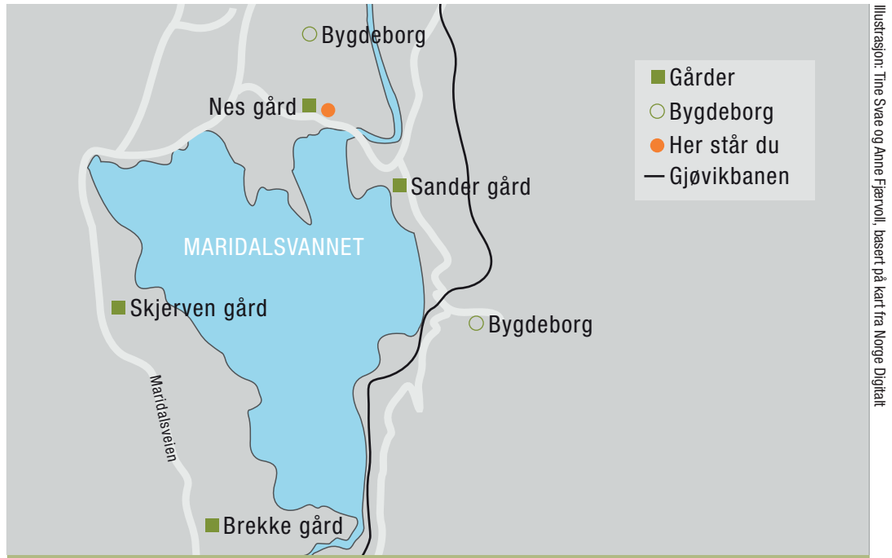

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Både ved Nes og Sander ligger det en bygdeborg. Bygdeborgene forbindes med forsvar og angrep og knyttes til eldre jernalder. Sander gård er antakeligvis fra samme tid som borgene, mens Nes gård kan være langt eldre. Borgen ved Sander ligger på en høyde, har kraftige murer og er lett å se. Bygdeborgen ved Nes er ikke like tydelig,

ISTID	ELDRE STEINALDER	YNGRE STEINALDER	BRONSEALDER	ELDRE JERNALDER	YNGRE JERNALDER	MIDDELALDER	NYERE TID
9500 f.Kr.	3800 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	Kr.f.	550 e.Kr.	1050 e.Kr.	1536 e.Kr.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
RIKSANTIKVAREN
Oslo kommune
Byantikvaren
Maridalens Venner

NESKROKEN

Neskroken gir et godt bilde av det kulturlandskapet en husmannsgrend utgjør. Neskroken eller Nesroa er det vanlige navnet på de seks småbrukene som ligger her mellom Nes gård og Dausjøelva. Bakken, Brenners, Sittpå, Vestby, Vårnhus og Nordby har alle vært husmannsplasser under Nes, og husmennene her holdt hovedsakelig på med skogsarbeid.

Sittpå var det største bruket i Neskroken, og husbonden her ble både omtalt som husmann og gårdbruker. I 1875 bodde det åtte fastboende og en treskemann på plassen. Det var også en tjenestegutt siden plassen var så stor. I 1900 bodde det 10 personer her. På 1900-tallet hadde bruket ca. 50 mål innmark, 2 hester og 4 kyr. Selve navnet Sittpå har med hestekjøring å gjøre. Her kunne man, etter bakker både fra sør og fra nord, sette seg på lasset igjen.

Nordby er den minste plassen i Neskroken og ligger like ved Dausjøen. Den består av en stue med tre rom og et sammenbygd uthus. Stua kan være den eldste i Neskroken og er fra ca. 1850. I 1875 bodde det åtte personer på Nordby, og i 1900 var det fem. På 1900-tallet hadde plassen ca. 10 mål dyrket mark.

Brenners er et yrkesnavn, og plassen het egentlig Teglbrennerstua. Her bodde teglbrenneren til teglverket på Nes. Teglverket lå nær Maridalsvannet. Plasseringen var praktisk både med hensyn til brannfare og transport. Verket er første gang nevnt på kart fra 1769. Det ble nedlagt i 1880, men det finnes fortsatt hus med takstein merket «N» rundt om i Maridalen.

Bakken, Brenners, Sittpå og Vestby er stort sett omgitt av dyrket mark. De to nordligste plassene, Nordby og Vårnhus, ligger atskilt fra de andre med et tidligere hestebeite imellom. Nå vokser det mest granskog her. Oslo kommune kjøpte eiendommene i 1923 for å verne om Maridalsvannet som Oslos drikkevannskilde.

Foto: Byarkivet i Oslo

Sittpå var den største plassen i Neskroken. Navnet Sittpå har med hestekjøring å gjøre. Her kunne man, etter bakker både fra sør og fra nord, sette seg på lasset igjen.

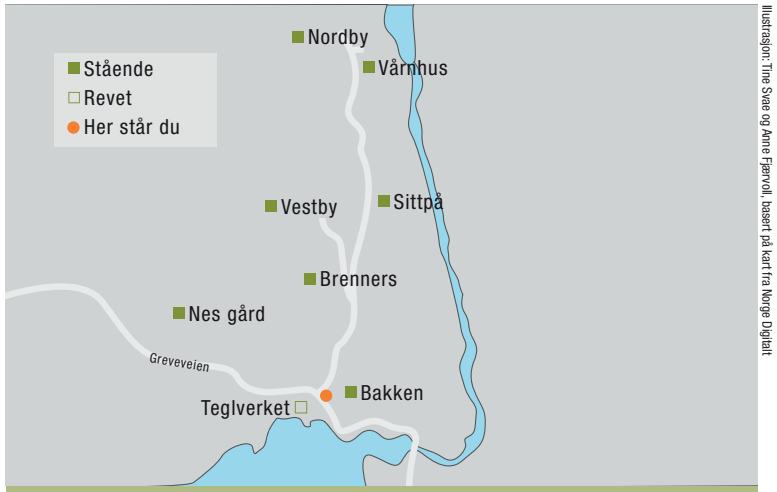

Illustrasjon: Tine Svae og Arne Fjørvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Neskroken eller Nesroa er det vanlige navnet på de seks småbrukene som ligger her mellom Nes gård og Dausjøelva. Bakken, Brenners, Sittpå, Vestby, Vårnhus og Nordby har alle vært husmannsplasser under Nes gård.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

SANDER GÅRD

Navnet Sander skal være sammensatt av sand og vin. Vin betyr naturlig eng, og gårdsnavn med denne endelsen stammer antakeligvis fra slutten av eldre jernalder. I vår tid har disse gårdene oftest endelser som -n, -er eller -in. I Maridalen har vi to slike gårder, Sander og Skjerven.

Sander nevnes først skriftlig på slutten av 1300-tallet, og gården var på denne tiden delt i to. Nonneseter Kloster og Korskirken i Oslo eide hver sin del. Sander ble først samlet til én gård i 1726. Peder Anker kjøpte Sander i 1806, og gården ble en del av Nordmarksgodset.

På 1800-tallet ble det kjørt malm, jern og plank mellom Hakadal og Brekke. Lasskjørerne skal ha hatt hvilestue her på Sander, og det var nok i den lange smale drengestua på bildet at man kunne ta seg en kaffe.

I 1820 var Sander blant de største gårdene i Maridalen, og Maridalsvannet ble ofte kalt «Sander Søe». Sagstua (Berntsberg), Sanderberget, Halvorstua, Slåttebråten, Gresstua, Sanderstua, Monsetangen, Ila og Odden var alle husmannsplasser under Sander. I dag er det bare Sagstua (Berntsberg) og Sanderberget som ikke er revet.

I 1912 kjøpte Kristiania kommune Sander for å verne om Maridalsvannet som byens drikkevannskilde. Siden har gården vært drevet av forpaktere.

MARIDALEN I ELDRE JERNALDER

Sander ble antakeligvis ryddet i eldre jernalder og inngikk trolig i et større jordbruksmiljø. Ser vi på gårdsnavnene i Maridalen, kan så mange som syv andre gårder ha vært i bruk på denne tiden. Disse er Brekke, Nes, Hauger, Turter, Skar, Vaggestein og Skjerven.

Både ved Sander og Nes ligger det en bygdeborg. Bygdeborgene knyttes gjerne til eldre jernalder. Borgen ved Sander ligger på en høyde, har kraftige murer og er lett å se. Bygdeborgen ved Nes er ikke like tydelig, men ligger også på en høyde.

Foto: Byantikvaren i Oslo, 2012

Den gamle drengestua på Sander. Bygningen ble delvis restaurert i 1980-årene. Det åpne bislaget på vestsiden ble bygget inn og stua fikk nytt panel og vinduer i gammel stil. Fra der du nå står ligger drengestua noe i bakkant til høyre.

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Både ved Sander og Nes ligger det en bygdeborg. Bygdeborgene forbindes med forsvar og angrep og knyttes til eldre jernalder. Sander gård er antakeligvis fra samme tid som borgene, mens Nes gård kan være langt eldre. Borgen ved Sander ligger på en høyde, har kraftige murer og er lett å se. Bygdeborgen ved Nes er ikke like tydelig, men ligger også på en høyde.

9500 f.Kr.	3800 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	Kr.f.	550 e.Kr.	1050 e.Kr.	1536 e.Kr.
ISTID	ELDRE STEINALDER	YNGRE STEINALDER	BRONSEALDER	ELDRE JERNALDER	YNGRE JERNALDER	MIDDELALDER	NYERE TID

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
RIKSANTIKVAREN
Oslo kommune
Byantikvaren
Maridalens Venner

GJØVIKBANEN

I 1870-årene begynte planleggingen av en ny Nordbane, som var tenkt å gå mellom Kristiania og Lillehammer. Kristiania ønsket et større handelsmarked, og distriktene ønsket bedre kommunikasjon med hovedstaden. Alle interesserte parter mente at en Nordbane burde bli en god forretning. Den første delen av banen sto ferdig i 1900 og gikk fra Grefsen til Røykenvik. Grefsen stasjon var først tenkt knyttet sammen med Østbanen og Vestbanen gjennom en ringbane, men fikk i stedet et forlenget spor til Østbanen. I 1902 ble resten av banen åpnet og gikk fra Østbanen ved Oslo S til Gjøvik. Banen hadde da 11 stasjoner og 11 stoppesteder.

Stasjonsanleggene ble tegnet av Paul Due og hans sønn Paul Armin Due. Gode praktiske og økonomiske løsninger var viktig i arbeidet med banen, og det ble laget standardmodeller slik at flere bygninger kunne oppføres etter samme tegninger. De viktigste stasjonene langs banen fikk hovedbygninger i mur. Disse var Grefsen, Røykenvik og Gjøvik. Bygningene ble spesialtegnet for hver av de tre stasjonene. De øvrige stasjonene ble oppført i tre.

Gjøvikbanen ble lagt langs Maridalsvannets østside forbi Sandermosen, Snippen og Movatn. Trafikken til Maridalen besto hovedsakelig av turfolk, men også av fastboende og laster med tømmer.

Ved åpningen av banen ble det ved Sandermosen anlagt et sløyfespor, en lasteplass for tømmer og en banevokterbolig med uthus. Banevokterboligene var enkle hus i halvannen etasje. Sandermosen ble opprettet som stoppested i 1909, men ble snart oppgradert til stasjon. Det ble satt opp et ekspedisjonshus med venterom, som ble lagt litt sør for banevokterboligen.

I 1927 ble det opprettet et stoppested på Movatn, og i 1945 på Snippen. Da Movatn ble oppgradert til stasjon i 1935, ble det bygget en funkispreget stasjonsbygning tegnet av arkitektene ved NSBs arkitektkontor.

Sandermosen og Movatn ble omgjort til fjernstyrte og ubemannede stasjoner i 1972, og stasjonshuset ved Movatn er i dag revet. Sandermosen stasjon ble nedlagt i 2006, og Snippen er nå Sandermosens nærmeste stoppested.

Grefsen stasjon ca. 1900.

Foto: Thorkel Jens Thorkelsen, Oslo Museum

Gjøvikbanen ble lagt langs Maridalsvannets østside.

Illustrasjon: Tine Svae og Arne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

BYGDEBORGER

Det er kjent rundt 400 bygdeborger i Norge. Borgene ligger på høyder eller koller og fremstår som mer eller mindre tydelig oppbygde murer av stein.

Det finnes flere teorier om hva bygdeborgene ble brukt til. De kan tolkes som tilfluktssteder i urolige tider, eller de kan forstås som vaktposter langs viktige ferdselsårer. Borgene kan også sees i sammenheng med fremveksten av politiske sentra med behov for forsvarssystem, eller de kan tolkes motsatt, som angrepsposter for grupper som plyndret områdene rundt.

Det er vanlig å anta at de fleste bygdeborgene er fra siste del av eldre jernalder. Gravgods fra perioden tyder på at dette var urolige tider, og fordi borgene forbindes med forsvar og angrep, har det vært naturlig å knytte anleggene til denne tiden. Få bygdeborger er imidlertid datert. Noen dateringer går helt tilbake til bronsealder, flere befinner seg innenfor tidsrommet eldre jernalder, mens noen få har dateringer så sent som til middelalder.

Bygdeborgen her på østsiden av Maridalsvannet er plassert ved en viktig ferdselsvei og ligger på gården Sanders grunn. Sander gård ble antakeligvis ryddet i eldre jernalder og inngikk trolig i et større jordbruksmiljø. Ser vi på gårdsnavnene i Maridalen, kan så mange som syv andre gårder ha vært i bruk på denne tiden. Disse er Brekke, Nes, Hauger, Turter, Skar, Vaggestein og Skjerven.

Borgen som ligger her, har kraftige murer og er lett å se. Ved gården Nes ligger restene etter en annen bygdeborg. Den er ikke like tydelig, men ligger også plassert på en liten høyde. Et stykke øst for bygdeborgen ved Sander finnes navnet Trollhaug på en bergtopp. For å gi en forklaring på et fenomen man ikke forstod, har folk ofte gitt borgene navn som nettopp forteller om troll eller røvere. Denne kollen har imidlertid vært bebygd i nyere tid, noe som gjør det vanskelig å vurdere om det tidligere kan ha ligget en bygdeborg her eller ikke.

Foto: Byantikvaren i Oslo

Toppen av bygdeborgen her er lett gjenkjennelig på den kraftige steinmuren. På toppen er det også satt opp et treskilt som forteller om borgen. Anlegget har i tillegg flere steinmurer som ligger i terrasser nedover kollen.

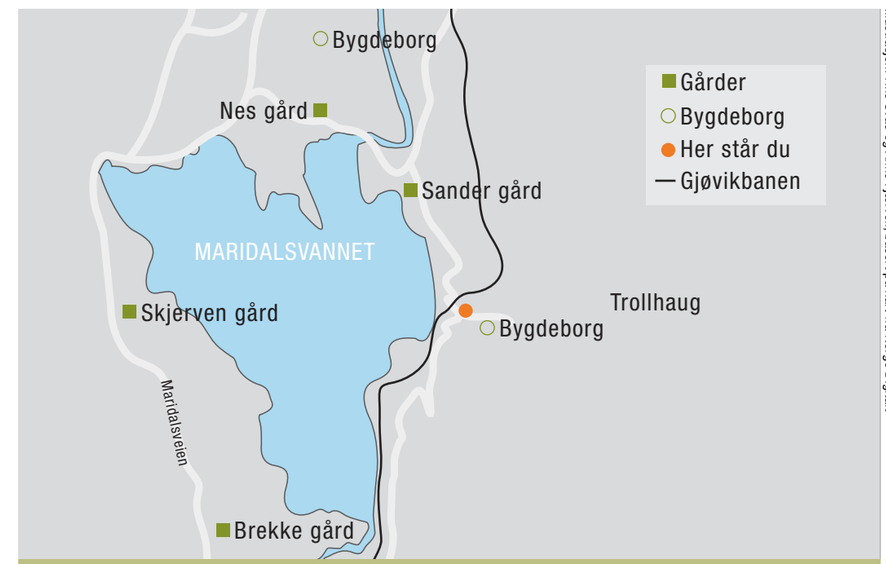

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Kart over området rundt Maridalsvannet. Følg veien et lite stykke østover, fra krysset du står i, til du kommer til en pil på høyre side av veien. Pilen peker opp mot bygdeborgen. Borgen ligger på kollen til venstre for stien oppover. Hvis du fortsetter bortover veien forbi pilen vil du komme til et skilt som forteller om fangstgroper og kullgroper som også er funnet i området.

9500 f.Kr.	3800 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	Kr.f.	550 e.Kr.	1050 e.Kr.	1536 e.Kr.
ISTID	ELDRE STEINALDER	YNGRE STEINALDER	BRONSEALDER	ELDRE JERNALDER	YNGRE JERNALDER	MIDDELALDER	NYERE TID

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

FANGSTGROPER OG KULLGROPER

Fangstgroper er anlegg som ble brukt til å fange elg. I områder med villrein ble de også brukt til å fange rein. Dateringer viser at de fleste fangstgropene er fra perioden mellom Kristi fødsel og Svartedauden i 1349. Det finnes likevel dateringer som går helt tilbake til ca. 3700 f.Kr., mens andre går frem til 16–1700-tallet.

Fangstanleggene ble plassert langs elgens trekkveier, og det ble ofte bygd sperregjerder mellom gropene. Ved å drive elgen mot et fangstanlegg med sperregjerder kunne fangsten bli svært god. I tillegg startet eller sluttet anleggene gjerne ved terreng elgen ikke kunne passere, som elver, vann eller fjellskrenter.

Jaktmetoden var effektiv. Allerede på 1500-tallet forsøkte myndighetene å sette en stopper for den, fordi elgen var ansett som truet. I 1863 kom et endelig lovforbud mot bygging og bruk av fangstgroper. Gropene sees i dag som store hull i terrenget. De ligger som regel i rekker, men kan også finnes enkeltvis. I området nord for Solemskogen og øst for Sander gård er det funnet flere slike fangstgroper.

I samme område er det også funnet kullgroper. Kullgroper er gravde groper for produksjon av trekull. Kullgroper er den eldste kjente formen for kullbrenning og knyttes til jernutvinning og smier. De eldste dateringene er fra 500 e.Kr., mens hovedvekten er fra tiden mellom 900- og 1300-tallet. Kullgroper for jernutvinning ble lagt i områder med myrmalm, mens smikullet gjerne ble produsert nærmere gården. Kullgropene er ofte grunnere enn fangstgropene og ligger usystematisk i landskapet.

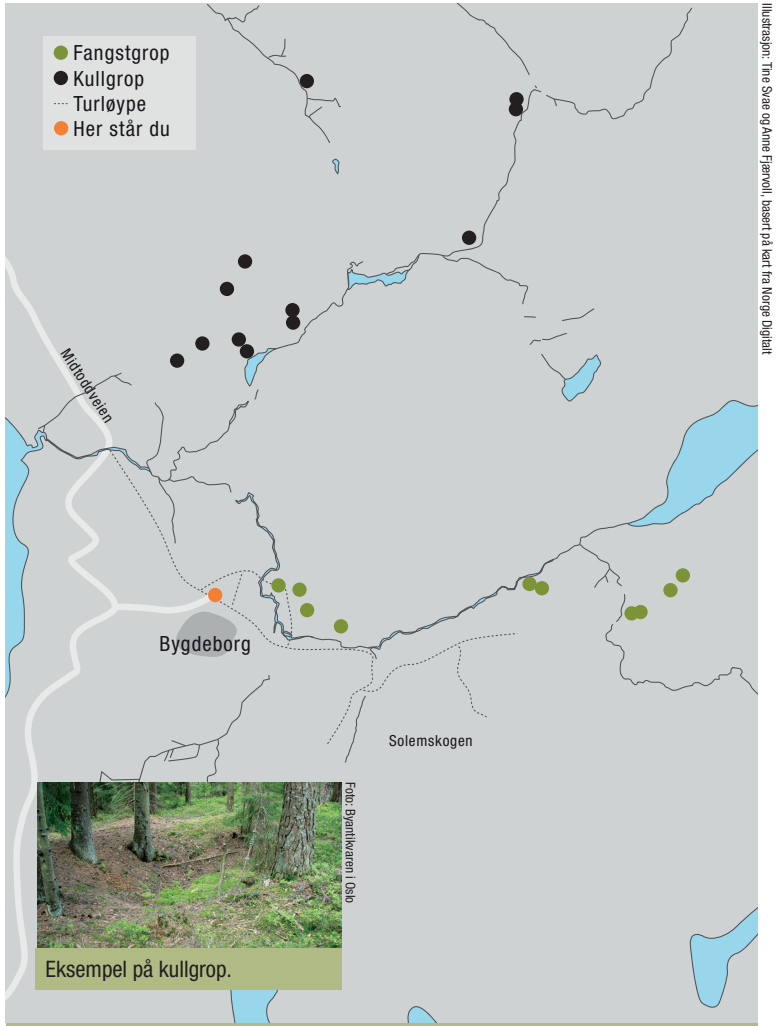

Eksempel på kullgrop.

Foto: Byantikvaren i Oslo

Illustrasjon: Tine Svae og Anne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

Fangstgropene nærmest bygdeborgen er datert til yngre jernalder. Bygdeborgen forbindes med siste del av eldre jernalder. Disse kulturminnene ligger hverandre nært i tid. Fangstgropene lengst øst har fått en langt senere datering (1650–1800-tallet). De nærmeste kullgropene er datert til middelalder, men de lengst nord har fått en senere datering igjen (1650–1800-tallet).

	9500 f.Kr.	3800 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	Kr.f.	550 e.Kr.	1050 e.Kr.	1536 e.Kr.
ISTID	ELDRE STEINALDER	YNGRE STEINALDER	BRONSEALDER	ELDRE JERNALDER	YNGRE JERNALDER	MIDDELALDER	NYERE TID	

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

MARIDALEN FØR OG NÅ

SISTE ISTIDS SLUTT

For elleve tusen år siden ble klimaet varmere og isen trakk seg tilbake. Der isen ble liggende en periode, ble det lagt opp rygger av stein, grus og sand langs isranden. Iskanten strakk seg en tid gjennom den sørlige delen av Maridalen. Massene som ligger igjen her danner en morene som demmer opp Maridalsvannet.

Under istiden var Oslo-området presset ned, men da vekten av isen ble borte, hevet landet seg raskt. Like etter istidens slutt lå strandlinjen ca. 220 meter over dagens havnivå, og store deler av Maridalen er derfor gammel havbunn.

DE FØRSTE MENNESKENE I MARIDALEN

Det er ikke godt å si når de første menneskene kom til Maridalen, men de var sannsynligvis jegere og sankere som kom sørfra. Tidlig i eldre steinalder var ikke avstanden mellom Maridalen og strandlinja så stor. Her var det muligheter til å høste av sjøen samtidig som man kunne sanke og jakte i skogen. Noen slo seg kanskje ned her i nærheten av stranda, mens andre kan ha fulgt Akerselva opp til Maridalsvannet på jakt etter vilt.

DET FØRSTE JORDBRUKET I MARIDALEN

Yngre steinalder forbindes med det første jordbruket, men overgangen fra jakt og sanking til husdyrhold og dyrking kom nok gradvis. De beste jordbruksarealene finnes på leir- og sandmarkene som ble avsatt under issmeltingen, og de første gårdene ble ryddet på den mest lettdrevne jorda, på morenerygger eller sandholdig grunn. Først med nye redskaper av jern, særlig plogen, begynte man i eldre jernalder å dyrke den tyngre leirjorda. I middelalderen vokste befolkningen, og også dårligere jordsmonn ble tatt i bruk. Kirkeby ble sannsynligvis ryddet som prestegård for Margaretakirken i denne perioden. Maridalen het tidligere Margaretadalen etter kirken som var viet til den hellige Margareta.

SVARTEDAUDEN

På midten av 1300-tallet herjet pestepidemien kalt Svartedauden. Sykdommen kom til Norge sommeren 1349 og spredte seg raskt over hele landet. Man antar at mer enn halvparten av befolkningen i Norge døde. På grunn av pesten ble hele 17 av 18 gårder liggende øde i Maridalen. Fra rundt 1350–1550 var det bare Brekke som hadde fast bosetning.

GÅRDER I MARIDALEN RYDDES PÅ NYTT

De fleste gårdene i Maridalen ble ryddet på nytt og tatt i bruk igjen utover på 1500- og 1600-tallet. Ryddingen hang antakelig sammen med fremveksten av skogbruket på 1500-tallet. Husmannsplassene i Maridalen ble ryddet på 1700- og 1800-tallet, og mange husmenn ble engasjert i skogsarbeidet. Plassene lå gjerne på dårligere jordsmonn i utkanten av gården.

EFFEKTIVISERING AV JORDBRUKET

Omleggingen til et mer effektivt jordbruk kom gradvis til Maridalen rundt 1850–1900 og var knyttet til befolkningsøkningen i hovedstaden. Nye hesteredskaper, som slåmaskinen, krevde store og jevne jorder, og flere mindre bruk ble lagt ned. Behovet for arbeidskraft minket, og mange søkte seg over i industriarbeid i byen.

Bøndene i Maridalen spesialiserte seg særlig innen melkeproduksjon, og bruk av gress til fôr tok over for naturfôr. Bygningene ble også mer rasjonelle. De små driftsbygningene ble gjerne erstattet av én stor låve som omfattet alle uthusfunksjonene.

VERN AV MARIDALSVANNET SOM OSLOS DRIKKEVANNSKILDE

På slutten av 1800-tallet begynte Kristiania kommune å kjøpe opp gårder i Maridalen. I 1967 ble det forbudt å holde husdyr, med unntak av hest, på bruk forpaktet av kommunen, og på 1970-tallet ble flere husmannsplasser revet. Tiltakene var alle ledd i saneringsprosessen for å sikre byens drikkevann mot forurensning.

I dag er det ikke bare drikkevannet vi ønsker å beskytte. Maridalen landskapsvernområde ble vernet ved kongelig resolusjon den 31. august 2001. Formålet med vernet er å bevare kultur- og naturlandskapet som en helhet, med sitt særpreg fra tidligere tiders jordbrukslandskap. Maridalen er i tillegg beskyttet av markaloven, som trådte i kraft den 1. september 2009. Markaloven vil gi en helhetlig forvaltning av Marka og skal fungere som en miljø- og friluftslov.

Gårder med enkle naturnavn regnes blant de eldste. I Maridalen gjelder dette Brekke, Nes, Hauger, Turter, Skar og Vaggestein. Gårdsnavn som ender på *-vin* er antakeligvis yngre, og er representert med Sander og Skjerven. I vår tid har disse gårdene oftest endelser som *-n*, *-er* eller *-in*. *Vin* betyr naturlig eng, og gårdene knyttes til slutten av eldre jernalder.

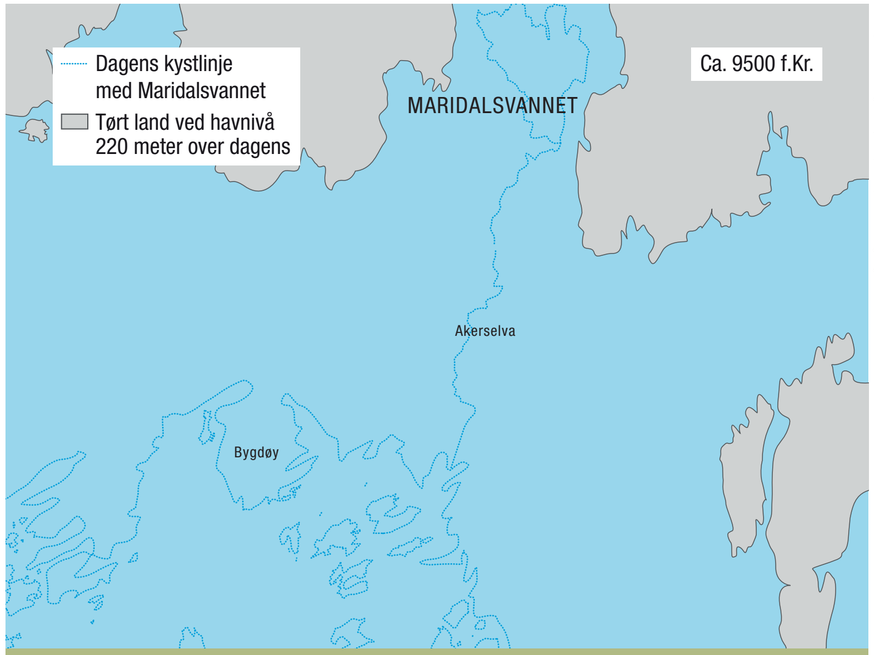

Like etter siste istids slutt lå strandlinjen ca.. 220 meter over dagens havnivå. Store deler av Maridalen er derfor gammel havbunn.

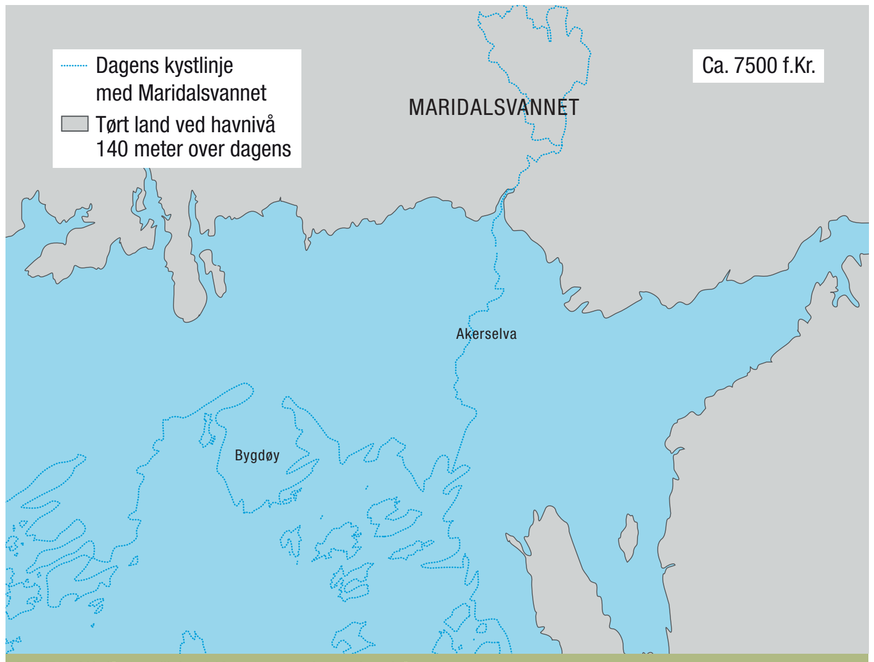

Ca. 7500 f.Kr. lå strandlinjen 140 meter over dagens havnivå.

ISTID	ELDRE STEINALDER	YNGRE STEINALDER	BRONSEALDER	ELDRE JERNALDER	YNGRE JERNALDER	MIDDELALDER	NYERE TID
9500 f.Kr.	3800 f.Kr.	1700 f.Kr.	500 f.Kr.	Kr.f.	550 e.Kr.	1050 e.Kr.	1536 e.Kr.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

Illustrasjon: Tine Svae og Arne Fjærvoll, basert på kart fra Norge Digitalt

SKOGPLANTING

Fra midten av 1800-tallet ble skogreisningstanken et av hovedprosjektene i den norske nasjonsbyggingen. Det lå store verdier i tømmernæringen, og høstingsbruket skulle erstattes med et mer rasjonelt og industrielt skogbruk. Trærne skulle vokse seg store før felling, og det ble etablert planteskoler for å produsere nok planter. Hele landet ble tatt i bruk. Selv stupbratte fjordlier og karrige kyststrøk skulle kles med skog. Gran vokser fort, og det var først og fremst den som ble plantet for å skape velstand i landet.

Engasjementet var stort. Skoler, idretts- og ungdomslag fikk ofte arrangert plantedager. Fra 1950-tallet ble skogplantingen intensivert. Mange kommuner ansatte skogreisningsledere og ga flere lønnet sesongarbeid. Fra slutten av 80-tallet fikk imidlertid miljø- og naturvern mer oppmerksomhet, og skogplantingen ble møtt med større motstand.

Skogplantingen i Maridalen var motivert både av ønsket om produksjonsvekst og av hensynet til drikkevannskilden Maridalsvannet. Husdyrhold ble forbudt på de kommunale forpakterbrukene i 1967, og mye av den tidligere jordbruksmarka ble deretter tilplantet med skog. Det var Statens skogforsøksvesen som plantet til jordbruksmarka her på Midtodden. Hensikten var å sammenligne vekst for ulike lokale granvarianter. Jordbruksarealene rundt Midtodden ble derfor delt i felt, og det ble plantet gran med frøbakgrunn fra henholdsvis Akershus, Østerrike og Hartz (Tyskland).

Oslo skogvesen utførte siden tynning av plantefeltet. Det vil si at de hugget noe, for å utnytte de trærne som ikke hadde plass nok til å vokse helt frem til sluttavvirking, samtidig som gjenstående trær fikk bedre plass og vekstvilkår. Det var Statens skogforsøksvesen som valgte ut og markerte hvilke trær som skulle hugges, og som gjennomførte undersøkelser av de trærne som stod igjen.

Foto: Anders B. Wilse, Norsk Folkemuseum

Skogplanting 1904.

Foto: Schrøder, Sverresborg Trøndelag Folkemuseum

Skogplanting 1961. Lærerskoleelever planter skog ved Haukvatnent, Trondheim.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten

OSET VANNVERK

Den eldste offentlige vannforsyningen som er kjent i Oslo, er en treledning som ble lagt da byen ble flyttet oppunder Akershus festning etter bybrannen i 1624. Ledningen gikk da fra Akerselva, ved Nedre Vøyen Mølle, til festningen. Det ble også satt opp en vannpost på byens torg, mellom Rådhusgata og Kongens gate, hvor byens borgere kunne hente det vannet de trengte. Ledningsnettet ble etter hvert utvidet, og vanninntaket ble gradvis flyttet høyere opp i elva på grunn av forurensende industri. I 1866 ble Oset i Maridalen hovedinntak, samtidig som Maridalsvannet ble regulert til drikkevannsforsyning.

I 1888 ble byen rammet av en magesykeepidemi. Sykdommen skyldtes en bakterie som ble spredd gjennom vannforsyningen. Det viste seg at bakteriene sannsynligvis kom fra slakteavfall fra Oset gård. For å beskytte drikkevannet mot forurensning begynte Oslo kommune derfor å kjøpe opp eiendommer rundt Maridalsvannet, mens de eiendommene som forble på private hender, ble underlagt strenge restriksjoner.

Det første anlegget for behandling av råvann til drikkevann ble tatt i bruk i 1924, og i 1929 begynte kommunen å bruke flytende klor for å hindre forurensning. For å beskytte drikkevannet ytterligere ble husdyrhold forbudt på de kommunale forpakterbrukene i 1967, og opphørte deretter gradvis også på de private gårdene.

I 1971 sto et nytt vannrenseanlegg ferdig. Et såkalt fullrenseanlegg ble imidlertid ansett som for kostbart, og man falt ned på den nest beste løsningen. Filtrering og svak klorering skulle være tilstrekkelig i mange år fremover. Mot år 2000 økte kravene til drikkevannskvaliteten, og i 2002 besluttet derfor Oslo kommune å bygge nytt vannbehandlingsanlegg ved Oset. Det nye anlegget sto ferdig i 2008. Vann fra Oset renner i dag hjem til 85 prosent av forbrukerne i Oslo.

Foto: Byantikvaren i Oslo

Administrasjonsbygget til det nye Oset vannrenseanlegg som stod ferdig i 1971. Bygget er tegnet av arkitekt Geir Grung og er regnet som et viktig bidrag i modernistisk industriarkitektur.

GEIR GRUNG

Geir Grung (1926–89) var en av Norges mest markerte modernistiske arkitekter. Økern aldershjem (1955), som han tegnet sammen med Sverre Fehn, regnes som det store gjennombruddet for begge arkitektene. Aldershjemmet fikk stor oppmerksomhet i samtiden, med sine lave og strengt horisontale linjer og trappefrie løsninger.
Bygget fikk Houens fonds diplom 1961.

Grung har bl.a. tegnet Ringhuset for Gustav A. Ring A/S (1965), Skinnsenteret på Økern (1968), Røldal-Suldal kraftanlegg for Norsk Hydro A/S (1961–67), Ullevål transformatorstasjon (1966) i Kirkeveien og Oset renseanlegg (1971).

Fylkesmannen i Oslo og Akershus
Riksantikvaren
Byantikvaren
Maridalens Venner
Friluftsetaten